

МУСИҚА ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

- ❖ ЎЗДСМИ хузуридаги Тармоқ маркази
- ❖ Мусиқа санъати (Бастакорлик санъати, Вокал санъати, Дирижёрлик, Чолғу ижрочилиги) йўналиши
- ❖ п.ф.н., доц. Ахмедов Маъруфжон

**Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан
тасдиқланган
ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.**

Тузувчи:

ЎзДК “Муסיқа педагогикаси” кафедраси
мудири, п.ф.н.,доцент Ахмедов Маъруфжон

Такризчилар:

Тигран Шиганян – Флинт муסיқа институти
санъатшунослик фанлари доктори, (АҚШ).

Б.Лутфуллаев – ЎзДСМИ “Вокал” кафедраси
профессори.

Ўқув -услубий мажмуа ЎзДСМИ Илмий методик
Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “29” январдаги 1-сонли баённома)

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	12
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	20
IV.	АМАЛИЙ МАШГУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	71
V.	КЕЙСЛАР БАНКИ.....	82
VI.	ГЛОССАРИЙ.....	88
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	93

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Муסיқа фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар” модулининг мақсади:

Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсининг мақсади педагог кадрларни инновацион ёндашувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойиҳалаштириш, соҳадаги илғор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

“Муסיқа фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар” модулининг вазифалари:

- “Муסיқа санъати (Бастакорлик санъати, Вокал санъати, Дирижёрлик, Чолғу ижрочилиги)” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;

- педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;

- мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

- махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

- “Муסיқа санъати (Бастакорлик санъати, Вокал санъати, Дирижёрлик, Чолғу ижрочилиги)” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Муסיқа фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- фанларни ўқитишдаги илғор хорижий тажрибаларни;
- янги илмий натижалар, яратилган илмий адабиётларни;
- республика ва хорижда “Муסיқа санъати” йўналиши бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ва уларнинг натижаларини;
- ўқув ва электрон ўқув қўлланмалардан фойдаланиш методикасини;
- дарс технологик харитасини ишлаб чиқишни;
- адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалаларини;
- ижрочилик турларини ўзлаштиришнинг услубий асосларини;
- якка ва жамоавий ижронинг ривожланиш тенденцияларини;
- замонавий талабларда машғулотларни ташкил қилишнинг илмий ва амалий асосларини;
- фанларини ўқитишда сўнгги йилларда эришилган ютуқларни;
- санъат соҳасидаги таълим мазмуни узвийлиги ва интеграциясини таъминлашда новаторлик ва анъанавийлик мезонларини;
- санъатидаги замонавий йўналиш ва услублар ҳамда тенденцияларни **билиши** лозим.
- санъат йўналиши бўйича янги электрон ўқув адабиётларни яратиш ва улардан фойдаланиш;

- санъат йўналиши бўйича хорижий тилдаги манбалардан фойдалана олиш;
- анъанавий ўқитиш услубларини замонавийлаштириш;
- илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалардан фойдаланиш;
- модернизация ва ўзгаришларни ўзлаштирган ҳолда унинг мазмун-моҳиятини талабаларга етказиш;
- фанларни ўқитишда инновацион технологияларни жорий этиш **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.
- муסיқа санъати таълимида аудио ва видео ёзувларини яратиш ва қўллаш;
- муסיқий асарларни ўзлаштиришда анъанавий ва замонавий услубларни қўллаш;
- муסיқа санъати фанларини ўқитишда замонавий техник воситалардан фойдаланиш;
- муסיқа ижрочилигида замонавий услублар ва жаҳон тажрибасидан самарали фойдаланиш;
- якка тартибда, жамоалар билан ишлашда ижро малакаларини ўстириш;
- гуруҳли ва якка тартибдаги машғулотларни ташкил этиш **малакаларига** эга бўлиши зарур.
- муסיқа соҳасида машғулотларни юқори савияда ташкил этиш;
- машғулотларни илғор педагогик ҳамда замонавий ахборот технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш ва бошқариш;
- гуруҳли ва якка тартибдаги машғулотлар учун тегишли фанлар бўйича модулларни ишлаб чиқиш ва модул тизими асосида машғулотларни ташкил этиш;
- муסיқа санъати соҳасида илмий тадқиқотлар олиб бориш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш бўйича тавсиялар

“Муסיқа фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар” модули ҳозирги кунда таълимнинг замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан, шунингдек анъанавий ва замонавий дирижёрлик асарларидан ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ижрочилик малакаларини шакллантириш ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Муסיқа фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар” модули мазмуни ўқув режадаги “Ижодиётда муסיқий номоддий маданий мерос”, “Муסיқа санъатида маркетинг стратегиялари”, “Муסיқада авангардизм ва янги тенденциялар” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида номоддий маданий мероснинг ўрганилишини таъминлаш, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат			
		Жами	назарий	амалий	кўчма
1.	Замонавий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Муסיқий – луғавий сўзлар. Замонавий метроритмик моделлар.	4	2	2	
2.	Якка, ансамбль ва хор кўринишдаги вокал ижрочилиги. Театр, концерт ва кино соҳаларидаги замонавий вокал ижрочилиги. Тovuш гигиенаси асослари. Овоз ёзиш студияларининг ишлаш тамойиллари. Вокал санъат педагогикаси муаммолари Таълим жараёнининг тузилмаси.	2	2		
3.	Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замонавий методикаси. Очиқ дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси.	6	2	4	
4.	Илғор хорижий тажрибалар асосида дарсларни ташкил этиш услубиёти. Муסיқа фанларини ўқитишда “Устоз-шоғирд” анъаналари.	2		2	
5.	Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш методикаси. Ихтисослик фанларини ўқитишда	2		2	

инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш.				
Жами:	16	6	10	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Замоनावий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Муסיқий – луғавий сўзлар. Замоनावий метроритмик моделлар. (2 соат)

Замоनावий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Муסיқий – луғавий сўзлар. Замоनावий метроритмик моделлар. Бастакорлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари. Бастакорлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари. Дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замоनावий тенденциялар асосида яратилган мусиқанинг тутган ўрни. Дирижёрлик санъатининг ўзига хос томонлари. Услублар, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши. Дирижёр – катта билим ва тажрибага эга ижодкор, ташкилотчи ва бошқарувчи сифатида.

2-мавзу: Якка, ансамбль ва хор кўринишдаги вокал ижрочилиги. Театр, концерт ва кино соҳаларидаги замоनावий вокал ижрочилиги. Товуш гигиенаси асослари. Овоз ёзиш студияларининг ишлаш тамойиллари. Вокал санъат педагогикаси муаммолари Таълим жараёнининг тузилмаси. (4 соат)

Якка, ансамбль ва хор кўринишдаги вокал ижрочилиги. Театр, концерт ва кино соҳаларидаги замоनावий вокал ижрочилиги. Товуш гигиенаси асослари. Овоз ёзиш студияларининг ишлаш тамойиллари. Вокал санъат педагогикаси муаммолари Таълим жараёнининг тузилмаси. XX аср мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, жанрлар. Мусиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари.

3-мавзу: Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замоनावий методикаси. Очиқ дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси. (2 соат)

Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замоनावий методикаси. Очиқ дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси. Замоनावий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий,

Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди. Гибрит жанрлар. Услуглар плюрализи. Муסיқий тил эволюцияси ва унинг шакл, муסיқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маърузадан сўнг режалаштирилган дастлабки тўрт мавзу бўйича амалий машғулотлар маъруза машғулотининг мавзуси асосида ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равишда, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган йўналиш бўйича амалий топшириқларни бажарадилар. Топшириқ ёзма, савол-жавоб тарзида ёки амалий ижро ёки бошқа шаклда бажарилиши мумкин.

Назарий таълим режалаштирилмаган амалий машғулотлар қуйида келтирилган режалар асосида ташкил этилади. Амалий машғулотлар тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуга бўлган муносабатини ёзма, оғзаки жавоб ёки амалий ижро кўринишларида ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлардаги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган тарқатма материаллар, ёзма манбалар, қўшимча воситалар, шунингдек оркестр ёки хор жамоалари билан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот: Замоनावий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Муסיқий – луғавий сўзлар. Замоनावий метроритмик моделлар. (2 соат)

Замоनावий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Муסיқий – луғавий сўзлар. Замоनावий метроритмик моделлар. Бастакорлик борасида қабул қилинган ҳужжатларни ўрганиш, ҳар бир ҳужжатнинг мазмун-моҳияти, унда қўйилган вазифалар ва ушбу вазифаларни амалга ошириш имкониятлари, шароитлари тўғрисида фикр алмашиш. Ушбу ҳужжатларни талабаларга яхши ва замоनावий ахборот воситалари ёрдамида тушунтириш.

2- амалий машғулот: Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замоनावий методикаси. Очиқ дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси. (4 соат)

Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замоनावий методикаси. Очиқ дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси. Муסיқий авангардизмда додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби муסיқий композиция тузиш методлари уларнинг такомиллашув жараёни таҳлил этиш. Ўзбекистонда қабул қилинган қонунларнинг Конвенция мақсадларига мос келиши ва ундаги зиддиятлар ўрганиш. Қонунчилиқни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Мустақил равишда хорижий адабиётлар ва ИНТЕРНЕТдан қўшимча маълумотлар тўплаш. Мавзу бўйича кўтарилган масалаларнинг амалий кўникмаларини намойиш этиш.

3-амалий машғулот: Илғор хорижий тажрибалар асосида дарсларни ташкил этиш услубиёти. Мусиқа фанларини ўқитишда “Устоз-шоғирд” анъаналари. (2 соат)

Илғор хорижий тажрибалар асосида дарсларни ташкил этиш услубиёти. Мусиқа фанларини ўқитишда “Устоз-шоғирд” анъаналари. Композитор ва фольклор, Шарқ ва Ғарб мусиқасининг интеграцияси, Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни нималардан иборатлигини билиб олиш. Мавзу бўйича кўтарилган масалаларнинг амалий кўникмаларини намойиш этиш.

4-амалий машғулот: Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш методикаси. Ихтисослик фанларини ўқитишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш. (2 соат)

Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш методикаси. Ихтисослик фанларини ўқитишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш. Таълим тизимида бастакорликни ўргатиш. Илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар, мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишини таълим тизимига татбиқ этиш масалалари муҳокама этилиши. Шу мақсадда ўқитувчи гуруҳдаги тингловчиларни кичик гуруҳларга ажратиб, ҳар битта кичик гуруҳга алоҳида мавзуларни ўзлаштириш бўйича топшириқ бериши ва блиц-сўров, Т-схема, кластер, график органайзер сингари интерфаол методлар орқали энг фаол ва билимли тингловчиларни аниқлашга ҳаракат қилиш. Машғулот якунида тингловчиларга мустақил равишда янги методларни ўзлаштириш бўйича топшириқ бериш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш), кўчма машғулотлар;
- давра суҳбатлари (муаммо ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

**II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА
ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН
ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ
МЕТОДЛАРИ**

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Ақлий хужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жавоавий юзага келтириш.

Ақлий хужум ва масалани ечиш босқичлари

1. Мустақил фикрланг хаёлингизга келган барча ғоя, фикрларни қоғозга ёзинг.
2. Барча ғоя ва фикрларни ёзинг, агар улар такрорланаётган бўлса, махсус белги қўйинг.
3. Ғояларни баҳоланг.
4. Энг мақбул ғоя гуруҳ ғояси сифатида шакллантиради.
5. Барча ёзилган ғоялар гуруҳ муаммосини ечиш учун гуруҳлаштириш мумкин.
6. Гуруҳнинг умумий жавоби шакллантирилади.

Инсерт - самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб-ўрганишда ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари, китоб ва бошқа материаллар олдиндан таълим олувчига вазифа қилиб берилади. Уни ўқиб чиқиб, «V; +; -; ?» белгилари орқали ўз фикрини ифодалайди.

Матнни белгилаш тизими

- (v) - мен билган нарсани тасдиқлайди.
 (+) – янги маълумот.
 (-) – мен билган нарсага зид.
 (?) – мени ўйлантирди. Бу борада менга қўшимча маълумот зарур.

Инсерт жадвали

Тушунчалар	V	+	-	?
Таълим методи ва таълим технологияси				
Таълимда интерфаол методлардан фойдаланиш йўллари				
Таълим ва тарбияни ташкил этиш шакллари				

Педагогик технологияларнинг хусусиятлари				
Педагогик технология турлари				
Педагогик технологиянинг ривожланиш назарияси				
Педагогик технологияларнинг самарадорлиги				

"Қарама-қарши муносабат" методи

Метод ўз моҳиятига кўра ўзлаштирилган билимларни таҳлил ва синтез қилиш асосида асосий ҳамда иккинчи даражали маълумотлар сифатида гуруҳларга ажратиш имконини беради. Методни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

- мавзунинг умумий мазмуни ёдга олиниб, унинг аҳамиятини ёритувчи таянч тушунчалар аниқланади;
- улар муайян кетма-кетликда қайд этилади;
- тушунчалар шахсий ёндашув асосида муҳим ва у қадар муҳим бўлмаган тушунчалар тарзида гуруҳланади;
- жадвал яратилиб, унинг 1-устунига муҳим бўлган, 2-устунига муҳим бўлмаган тушунчалар ёзилади;
- кичик гуруҳлар асосида шахсий ёндашувлар муҳокама қилинади;
- жамоанинг умумий фикрига кўра якуний хулосани ифода этувчи жадвал яратилади.

"Биламан. Билишни хоҳлайман. Билиб олдим" методи

Ушбу метод талабаларга муайян мавзулар бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Методни қўллаш жараёнида талабалар билан гуруҳли ёки оммавий ишлаш мумкин. Гуруҳ шаклида ишлашда машғулот якунида ҳар бир гуруҳ томонидан бажарилган фаолият таҳлил этилади. Гуруҳларнинг фаолиятлари қуйидаги кўринишда ташкил этилиши мумкин:

- 1) ҳар бир гуруҳ умумий схема асосида ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажаради ва машғулот якунида гуруҳларнинг муносабатлари лойиҳа бандлари бўйича умумлаштирилади;
- 2) гуруҳлар умумий схеманинг алоҳида бандлари бўйича ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажаради.

Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган қуйидаги схема асосида ташкил этилади:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

Методдан фойдаланиш уч босқич асосида амалга оширилади, яъни:

1. Талабаларнинг ўрганилиши режалаштирилаётган мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражалари аниқланади.

2. Талабаларнинг мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжлари ўрганилади.

3. Талабаларни мавзуга оид маълумотлар билан батафсил таништирилади.

Босқичлар бўйича амалга оширилган ҳаракатларнинг тўлиқ тафсилоти қуйидагича:

- Талабалар гуруҳларга бириктирилади;
- Талабаларнинг янги мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражаси ўрганилади;
- Талабалар томонидан қайд этилган тушунчалар лойиҳанинг 1-бандига ёзиб борилади;
- Талабаларнинг янги мавзу бўйича мавжуд билимларни бойитишга бўлган эҳтиёжлари сифатида баён этилган тушунчалар лойиҳанинг 2-бандига ёзиб қўйилади;
- ўқитувчи Талабаларни янги мавзуга оид умумий маълумотлар билан таништирилади;
- Талабалар ўзлаштирган янги тушунчалар аниқланади;
- баён этилган янги тушунчалар лойиҳанинг 3-бандига ёзиб қўйилади;
- машғулот якунида ягона лойиҳа яратилади.

Кейс -стади методи.

Кейс-стади (инглизча case - тўплам, аниқ вазият, stadi - таълим) кейсда баён қилинган ва таълим олувчиларни муаммони ифодалаш ҳамда унинг мақсадга мувофиқ тарздаги ечими вариантларини излашга йўналтирадиган аниқ реал ёки сунъий равишда яратилган вазиятнинг муаммоли-вазиятли таҳлил этилишига асосланадиган таълим услубидир.

Кейс – бу реал ҳаётнинг «бир бўлаги» (инглиз терминалогиясида TRUE LIFE).

Кейс – фақат вазиятни тўғри ёритиш эмас, балки вазиятни тушунтириш ва баҳолашга имкон берадиган ягона маълумот комплекси.

Кейсда акс этган вазият, бу реал ёки сунъий ҳодисани институционал тизимда маълум вақтда ҳаётда юзага келишини акс эттиради.

Кейсда баён қилинган вазият институционал тизимда (шу ўринда ва кейинчалик - корхонада) дискрет (айни шу) вақтда ташкилий ҳаётдаги типик муаммоларни қайта яратадиган реал ёки сунъий қурилган ҳодисаларнинг идеал тарздаги инъикосидан иборатдир.

Муаммоли вазият. Мазкур ҳолда вазият субъектининг ҳозирги вақтда ёки келгусидаги мақсадларга эришишига хавф соладиган вазият тушунилади.

Муаммоли вазият. Бунда субъектни ҳозирги шароитда ёки келгусида мақсадига эришишига хавф туғдирувчи вазият тушунилади

“Кейс методи”ни амалга ошириш босқичлари

Иш Босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иэрархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг эчимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил эчим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир эчимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил эчимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини эчимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият эчимининг амалий аспектларини ёритиш

“ВЕЕР” технологияси.

Бу технология мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммо характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган.

Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир йўла ахборот берилади. Айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида нуқталардан муҳокама этилади. Масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари белгиланади.

Бу интерактив технология танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўз ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда ихчам баён этиш, химоя қилишга имконият яратади. “ВЕЕР” технологияси умумий мавзуни айрим тармоқларини муҳокама

қилувчи кичик гуруҳларнинг ҳар бир қатнашувчининг, гуруҳнинг фаол ишлашига қаратилган.

“ВЕЕР” технологияси мавзуни ўрганишнинг турли босқичларида қўлланилиши мумкин:

- бошида: ўз билимларини эркин фаоллаштириш;
- мавзуни ўрганиш жараёнида; унинг асосийларини англаб етиш;
- яқунлаш босқичида; олинган билимларни тартибга солиш.

Асосий тушунчалар қуйидагилар:

Аспект (нуқтаи назар) билан предмет, ҳодиса, тушунча текширилади.

Афзаллик - бирор нарса билан қиёслангандаги устунлик, имтиёз.

Фазилат-ижобий сифат.

Нуқсон-нормукамаллик, қоидаларга, мезонларга номувофиқлик.

Хулоса-муайян бир фикрга, мантиқий, қоидалар бўйича далилдан натажага келиш.

ФСМУ технологияси.

(Ф) - фикрингизни баён этинг.

(С) - сабабини кўрсатинг.

(М) - мисол (далил) келтиринг.

(У) - умумлаштиринг.

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинар якунида (тингловчиларнинг ўқув семинари ҳақидаги фикрларини билиш мақсадида) ёки ўқув режаси асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланилиши мумкин, чунки бу технология тингловчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан бир қаторда тингловчиларнинг, ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгалаганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳслашиш маданиятини ўргатади.

Ушбу технологиянинг асосий мақсади тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ушбу технология бир неча босқичда ўтказилади:

1-босқич.

-ўқитувчи тингловчилар билан бирга баҳс мавзусини ёки муҳокама этилиши керак бўлган муаммони, ёки ўрганилган бўлимни белгилаб олади;

-ўқитувчи ўқув машғулотида аввал ҳар бир тингловчи якка тартибда ишлаши, кейин эса кичик гуруҳларда иш олиб борилиши ва ниҳоят дарс охирида жамоа бўлиб ишланиши ҳақида тингловчиларга маълумот беради:

-машғулот давомида ҳар бир талаба ўз фикрини эркин ҳолда тўлиқ баён этиши мумкин эканлиги эслатиб ўтилади.

2- босқич.

Ҳар бир тингловчига ФСМУ технологиясининг 4 босқичи ёзилган қоғозлар тарқатилади:

Ф- фикрингизни баён этинг.

С - фикрингизни баён этишга сабаб кўрсатинг.

М - кўрсатилган сабабингизни исботлаб мисол (далил) келтиринг.

У - фикрингизни умумлаштиринг.

Ҳар бир тингловчи яқка тартибда тарқатилган қозоздаги ФСМУ нинг 4 босқичини ўз фикрларини ёзма баён этган ҳолда тўлатади.

3 - босқич.

-Ҳар бир тингловчи ўз қоғозларини тўлатиб бўлгач, Ўқитувчи уларни кичик гуруҳларга бўлинишларини илтимос қилади ёки ўзи турли гуруҳларга бўлиш усулларидадан фойдаланган ҳолда тингловчиларни кичик гуруҳларга бўлиб юборади:

-ўқитувчи ҳар бир гуруҳда ФСМУ технологиясининг 4 босқич ёзилган катта форматдаги қоғозларни тарқатади:

-ўқитувчи кичик гуруҳларга ҳар бирлари ёзган қоғозлардан фикр ва далилларни катта форматдаги умумлаштирган ҳолда 4 босқич бўйича ёзишларини таклиф этади.

4 - босқич.

-Кичик гуруҳларда аввал ҳар бир тингловчи ўзи ёзган ҳар бир босқичдаги фикрлари билан гуруҳ аъзоларини таништириб ўтади. Гуруҳ аъзоларининг барча фикрлари ўрганилгач, кичик гуруҳ аъзолари уларни умумлаштиришга киришади:

-гуруҳ аъзолари ФСМУнинг 4 босқичини ҳар бири бўйича умумлаштириб, уни ҳимоя қилишга тайёргарлик кўрадилар:

-фикрларни умумлаштириш вақтида ҳар бир тингловчи ўз фикрларини ҳимоя этиши, исботлаши мумкин.

5- босқич.

-Кичик гуруҳларда умумлаштирилган фикрларини ҳимоя қиладилар: Гуруҳ вакили ҳар бир босқични алоҳида ўқийди иложи борича изоҳ бермаган ҳолда. Баъзи бўлимларни исботлаш яъни гуруҳнинг айнан нима учун шу фикрга келганини айтиб ўтиши мумкин.

6 - босқич.

-ўқитувчи машғулотга яқун ясайди, билдирилган фикрларга ўз муносабатини билдиради;

-қуйидаги саволлар билан тингловчиларга мурожат қилади:

-ушбу технологиядан нималарни билиб олдингиз ва нималарга ўргандингиз?

-ушбу технологияни ўқув жараёнида қўлланилиши қандай самара берди?

-ушбу технологияни қўлланилиши тингловчиларда қандай ҳислатларни тарбиялайди, нималарни шакллантиради, уларнинг қандай фазилатларини ривожлантиради?

-ушбу технологиянинг ўқув жараёнининг қайси босқичида қўлланилгани маъқул ва нима учун?

-ушбу технологияни дарс жараёнида қўлланилиши тингловчиларга нима беради ва нимага ўргатади?

-ушбу технологияни яна қандай тартибда ёки қандай шаклда ўтказиш мумкин?

III. НАЗАРІЙ МАТЕРІАЛІАР

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Замоनावий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Мусикий – луғавий сўзлар. Замоनावий метроритмик моделлар.

Режа:

1.1. Композиторлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари. Композиторлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари.

1.2. Услублар, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

1.3. Мусиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши.

1.4. Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби мусикий композиция тузиш методлари.

1.5. Мусикий тил эволюцияси ва унинг шакл, мусикий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири.

1.6. Шарқ ва Ғарб мусиқасининг интеграцияси. Замоनावий дирижёрлик санъати мактаблари.

Таянч иборалар: *Композиторлик санъати, замоनावий тенденциялар, услублар, авангардизм, модернизм, додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм, услублар плюрализми, дирижёрлик, схема, позиция, афтакт, синкопа, фермата, якка машғулот, назарий билим, мануал техника, цезура, тўлиқсиз такт, синхрон ҳаракат, динамика, фраза, куй, аккомпанемент, дирижёрлик таёқчаси, пулт, партитура, итрих, позиция*

1.1. Композиторлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари.

Композиторлик ижодиёти жараёнининг эволюциясига оид тадқиқотлар инсон руҳияти ва физиологияси, ижтимоий-жамоат муносабатлари, санъат тарихи ва бошқа соҳалар нуқтаи назаридан катта қизиқиш уйғотади. Маълумки, мусиқада муаллифлик тушунчаси нисбатан яқин ўтмишда вужудга келиб, XIV асрда Ғарбий Европада қайд этила бошлаган. Мусиқа санъати кўп вақт мобайнида, асосан, оғзаки анъанадаги санъат ҳисобланиб, иккинчи мингйилликнинг ўрталаригача бадиҳагўйлик характерида бўлган. Тарихдан маълумки, қадимда мусиқа муаллифи унинг ижрочиси вазифасини ҳам бажарган. Буни Шарқ халқлари мусикий афсоналарининг ёрқин намояндалари бўлмиш Борбад ҳамда Ота Қўрқит мисолида кўришимиз мумкин.

Мусиқанавислик натижасида муайян халқнинг эстетик талабларини акс эттирувчи ифода воситаларининг танлаб олиниши, бир халқнинг мусиқасига оид бадиий ютуқлар бошқа бир халқнинг тилида буткул ўзгача сифат уйғунлигига эга бўлган. Композиторлик ижодиётининг қарор топиши жараёни

– умумбашарий цивилизацияга оид кўплаб санъаткор авлодларнинг фаолияти натижасидир.

Муסיқада муаллифликнинг пайдо бўлиши ижод соҳасида индивидуаллик хусусиятининг англаниши билан боғлиқ. Муסיқадаги индивидуал-бетакрор кирра тингловчининг эътиборини ўзига тортиши табиий, албатта. Бу эса, тарихда буюк муסיқачиларнинг номлари мухрланиб қолишига сабаб бўлган. Илк нота ёзуви мисоллари муайян муסיқий даврнинг услубий қирраларини ифодаловчи ўзига хосликни мухрлаб қўйиш эҳтиёжи орқали вужудга келган.

Қадимда муסיқа яратишнинг ижодий жараёнини кузатадиган бўлсак, аввалам бор, у ушбу халқнинг ижтимоий-жамоавий ҳамда диний муносабатлари тизими томонидан шаклланган ахлоқий мукамалликка асосланган. Ахлоқий-эстетик мукамаллик таъсири остида ушбу даврнинг ўзига хос муסיқий услуби қарор топган.

Қадимги давр алломаларининг назарий рисолаларига оид тадқиқотлар муסיқий жараёнларни юксак даражада англаш, шу билан бирга, ушбу жараёнларда мантиқийлик ҳам юқори савияда бўлганидан далолат беради. Сафиуддин ал-Урмавийнинг “Рисолатун аш-Шарафия”, Дарвишали Чангийнинг “Рисолаи муסיқи”, Абу Наср Форобийнинг “Китоб ул-муסיқа ал-кабр”, “Калом фи-л муסיқи”, “Китоб ул фи ихсо-ил-ико”, Абдурахмон Жомийнинг “Рисолаи муסיқий” сингари илмий-назарий мерос ва ундаги қимматли маълумотлар фикримизга далилдир...

XX аср биринчи ярми муסיқий шакллари. Бу давр муסיқаси композицион схемалари кўпчилигининг анъанавийлиги билан бир қаторда уларнинг бир қатор ўзига хосликларини ҳам айтиб ўтиш лозим: улардан фақат асар шакли сифатида эмас, балки макро ёки микрошакл кўринишида ҳам фойдаланиш мумкин. Мисол учун: Прокофьевнинг 5 қисмли Пб фортепиано концертида рондо бу цикли ташкил этиш шаклидир. (макросатх) ва «Золушка» да «Қиш париси» сахнасида ҳам мавзу шакли рондодир (микросатх). Романтик аралаш шакллар, эркин шакллар, қисмларнинг функцияларини ноанъанавий тақсимлаш хосдир.

Булардан ташқари, янги, индивидуал шакллар пайдо бўлади, аммо асрнинг иккинчи ярмидачалик эмас.

Анъанавий, типик шаклларни қуйидагиларга бўлиш мумкин;

а) — мумтоз — давр, содда ва мураккаб шакллар, рондо, вариациялар, соната ва туркум.

барокко — канон, фуга, кичик 2,3 ва кўпқисмли, қадимги соната ва қадимги концерт; романтик — аралаш, концентрик, қарама — қарши — тузилган, қўшиқ — куплетли. сахна кўринишидаги — балет, опера. Вокал — хорли — кантата, реквием, месса.

Санаб ўтилганлар орасида жуда кенг тарқалган вариационликка диққатимизни қаратамиз.

Необарокко тажрибалари асосида бас — остинатли вариациялар қайта туғилдилар (Шостакович, Берг, Веберн, Хиндемит) ва фаол мавзуий ривожланишга эга бўлган эркин вариациялар ҳам (Шёнберг). Прокофьевнинг

мавзунинг тўлиқ қайтарилишли, фактурали, тембрли ва қисмли (частично) гармоник ривожланишга эга бўлган вариацияларигина остинат шаклга ўсиб ўтадилар ва улар сахна асарларида прострация, алахлаш, ғояга боғланиб қолиш ҳиссиётини уйғотадилар.

Соната шакли ёзувнинг янги техникаларидан фойдаланади, мисол учун додекафон сериялилик билан (Шёнберг). Вебернинг 9 чолғу учун концертида серияликнинг сонаталик билан бирлашувида репризада ёндош мавзу—сериянинг транспозицияси йўқдир.

Жуда кенг тарқалган концентрик шакл ўзининг юқори конструктивлиги билан архитектоника, гармония, фактура, мавзудаги деструктив ўзгаришларга қарама — қарши туради.

Мазмун жиҳатдан концентрик симметрия мантиқининг ривожи деб — ойнали — қисқичбақали (зеркально — ракоходная) шаклни олиш мумкин (Берг).

б) XX аср иккинчи ярмида ривожланишда давом этган новаторлик шакллари орасида Прокофьевнинг остинатли шакллари мисол қилиб олиш мумкин. Улар орасида Яван гамелани тамойили асосидаги полиостинатли бир товушли, бир аккордли, бир ритмли инвенциядир. Вақтда ўралган (свёрнутая) (симультан) репризали шаклни Б.Барток киритди. Ва ниҳоят, макротематизм асосида қурилган шакллар пайдо бўла бошлайди (Айвз. «Жавобсиз қолган савол»).

Бу шаклларнинг ҳаммасидаги ички «ҳодисалар», ривожланиш турлари маълум бир ёзув техникасига тегишли бўлган мавзуйлик тури ёки улардаги маълум бир ифода воситасининг тутган ўрни билан аниқланади.

XX аср иккинчи ярми шакл ташкил этилиши ва шакллар типологияси. XX асрнинг иккинчи ярми шакл ташкил этиш соҳасидаги новаторлик фаоллик билан тавсифланади. Бу жараёндаги муҳим ва доимий тамойилларни кўрсатиб ўтамиз. Биринчидан: бу — полипараметрлик (В.Холопова атамаси) бўлиб, бунда ривожланиш асослари турли хил масштабларга эга, улар микро, макро варама ўрта (мидл) сатҳларда жойлашгандир. Ҳар бири ўз мавзуйлиги ва унга мос бўлган ривожланиш усулига эгадир. Айниқса, макросатҳ муқим аҳамият касб этади. Унда мавзу ролини ифодавийлик ва ёзув тури ўйнайди. Макросатҳ бир бутунлик драматургиясини ташкил этади ва бу В.Холоповага шаклнинг янги тури бўлган драматургия ҳақида сўз юритиш имконини берди. Шу билан бир қаторда драматургиянинг асосий турларини аниқлаш мумкин: қарама — қаршилиқ (конфликт, Шнитке), қарама-қаршилиқсиз солиштирма (контраст, Шедрин, Б.Чайковский), замонавий адабиётдан олинган параллел драматургия (Канчелли), монодраматургия («Пианиссимо», Шнитке, Тертерян симфониялари). Бу давр асарлари орасида олдинги конструктив тамойилларга боғлиқ бўлган, асарлар ҳам сақланиб қолган. Мисол учун вариациялар шакли ўз фаоллигини йўқотмайди. Бу шакл Р.Шедрин ижодида муҳим ўрин эгалландир. Полифоник шакллардан прелюдиянинг кичик туркуми ва фуга, мустақил пьеса сифатидаги канон сақланиб қолган («Канон памяти

С.Стравинского» Шнитке). Бу давр ижодиётида очик; шакллар муҳим ўрин эгаллайдилар. Улар орасида:

а Б с с! ... схемали репризасиз оралик (сквозная) шакл. Бу шаклни тавсифлаш учун экзистенциализм руҳидаги фалсафий тасаввурни асос қилиш мумкин, яъни: охириги мақсадни билмаган ҳолда инсоният томонидан босиб ўтилаётган йўлни мисол қилиб олиш мумкин, Бундай мантикқа кўра пьеса сўнгида якуний таъкиддов бўлмаслиги керак (С.Губайдулинанинг скрипка ва виолончель учун «Радуйся» сонатаси); иккита материал ва макромавзунинг мартаба кетма —кет қайтарилишига асосланган альтернатив шакл. Схемаси қуйидагича а Б а¹ Б¹ а² Б¹ бу ерда одатда техникаларнинг қарама — қарши хоссалари қарама — қарши қўйилади. Мисол учун: колажлар алеаторикаси ва додекафония (Шнитке, кларнет, скрипка, контрабас ва зарбли чолғулар учун серенаданинг биринчи қисми),

Ва ниҳоят қисқа мавзуйий формуланинг остинатли қайтарилишга асосланган шакл пайдо бўлади. Бу шакл маросим, зикр таассуротини беради. Уни микроостионатли шакл деб аташ мумкин (мисол — Тищенко «Ярославна» балетидаги «Затмение» сахнаси).

Юқорида кўриб ўтилган шаклларнинг ҳаммаси аниқ ифодаланган мавзуйликка асосланган баъзи бир ҳолларда аниқ чегаралар ва интонацион д,оимийликка эга бўлмаса ҳам. Аммо ХХ аср мусиқасида материал ва унинг ривожини орасида мутлақо бошқача боғланиш вужудга келади. Бу вазият мавзунинг танлови мусиқий ёзувнинг янги унсурлари билан боғлиқ бўлиб унга мос бўлган давомни талаб қилганда содир бўлади. Бу ерда танлов ва мослаштириш (сочетание) поэтик қонуни иш кўради. «Тенглик ўқининг ўриндошлик ўқиға проекцияси, яъни мослашувга, товушқаторга проекцияси» мавжуддир (Р.Якобсон — Поэзия грамматикаси ва грамматика поэзии).

Худди шу нарса анализ вақтида композициянинг универсал меъёрларидан эмас, балки мусиқанинг маълум бир замонавий ифодаловчи кўринишининг қонуниятлари ва потенциал имкониятларидан келиб чиқиши керак деган фикрга олиб келади.

У ҳолда додекафон — серияли, ритмик, линейар, сонор, сериал, полифоник шакл ташкил этишлар ҳақида сўз юритиш керак...

Композиторлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари. Одамлар биргаликда қўйлай бошлаганларидан бери уларда умумий ритм ва суръатга риоя қилиш зарурияти пайдо бўлган. Ибтидоий халқларнинг рақс ва қўшиқларида ритмни қарсак чалиб бериб турганлар, шунингдек, дўпирлатиб ёки дўмбира чертиб уриб турганлар. Қадимги Грецияда хор раҳбарлари бўлиб, улар оёқларини дўпирлатиб, ритм белгилаб берганлар. Яна шу ҳам маълумки, Рим қўшиқ мактабида хорни бошқариб туриш учун маълум қўл ҳаракатларидан фойдаланишган. Дирижёрликнинг мазкур икки усули оркестр бошқарувига асос солди, биргаликдаги аниқ ижрони йўлга қўйиш учун дирижёр тактни оёғи билан уриб, таёкча билан пулт ёки полни тақиллатиб, яна шунингдек, карнай қилиб ўралган нота дафтари билан пултни уриб кўрсатиб турарди. Антик даврда

“дирижёр созандалар ижросини ягона ритм ва темпга мослаштиришни, уларни ижрога йўналтириш учун белги бериши лозим”¹.

Хуллас, тактни оёқ билан уриб кўрсатиш узоқ вақт давом этди. Немис бастакори Маттесон (1731 й) киноя билан шундай деган эди «Баъзилар тактни оёқ билан уриб кўрсатиш ҳақида ижобий фикр билдиришлари таажжубланарли, балки улар ўз оёқларини бошларидан кўра ақллироқ деб хисобласалар керак. Шу боис оёқга бўйсундилар».

Дирижёрлик таёқчаси эса у пайтда турли узунликда ясалар эди. Баъзан, унинг узунлиги 180 смга етарди ва у «Қироллик жезли — ҳассаси» деб юритиларди, ҳамда уни ерга уриб, такт белгиланарди.

«Оҳанг мазмунини олдиндан илғаб, мағзини чақиб, ҳар бир мусиқий чолғунинг товушини яхши тушунишга, қулоғингни уларга хос пардаларни ажрата билишга ўргат»², — Роберт Шуманнинг бу ўғитини ҳар бир дирижёр доимо эсда тутиши керак.

Муסיқа санъати жадаллик билан ривожлана бошлаган даврларга келиб, илк бор аҳамиятга молик бўлган опералар пайдо бўлган. Композиторлар турли ансамбл ҳамда овозлар учун муסיқа ёза бошладилар. Ана шундай гуруҳлар ижросидаги суроатнинг ягона бўлишига эришиш учун буларни бошқаришга эҳтиёж туғилди. Яратган мусиқий асарлар мураккабланиши сари, кўшиқчиларни ва оркестрни бошқаришга бўлган эҳтиёж янада кучая борди. Ижрода яқдиллик ва суръатга риоя қилиш зарурияти бу муҳим вазифани энг масъул ва малакали муסיқачилар зиммаларига юклашни талаб этар эди. Бундайлар эса оркестрнинг биринчи скрипкачиси ёки оркестрда уйғунликни таъминловчи чембало партиясини ижро этувчи созандалар бўлган. Баъзан бу вазифани уларнинг ўар иккаласи биргалашиб бажарганлар. Яъни, чембалачи яккахонлар ва хорни бошқарса, биринчи скрипкачи эса оркестрни бошқарарди. Бу тарздаги бошқарув ҳам дирижёрлик эди, бироқ унда бу иш ҳозирги аҳамияти ва шаклига эга эмасди. Дирижёрлик санъати ривожланишининг бу босқичидаги ўзига хослик хусусияти — оркестрни унинг аъзоси бўлган муסיқачилар бошқаришидан иборат эди.

«Дирижёр» сўзи турли тилларда турлича талаффуз қилинади: немислар «Диригент, италянлар «Диригенте», франсузлар «Шеф оркестре», инглизлар «Кондуктор» дейдилар.

Ҳикоя қилишларича, Рихард Вагнердан кейинги даврларнинг энг буюк дирижёрларидан саналган Ганс Рихтер (1843–1913), Вена опера театрининг бош дирижёри пайтида, репетиция вақтида контрабасчининг хатосини кўриб, унга кўпол тарзда танбеҳ берган. Шунда муסיқачи: «Сиз ҳақсиз, мен хато қилдим, бироқ бунга кўпол танбеҳ бермасангиз бўларди. Агар сизнинг таёқчангиз учида қўнғироқчаси бўлганда борми, биз ҳам баъзида нотўғри ҳаракат товушларни эшитган бўлардик!» Дарҳақиқат, оркестр аъзолари дирижёр хатоларини «эшитиб» турадилар, лекин доим эмас. Дирижёр

¹ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 144-145

² Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005. -P.85.

хатосини фақат уни кузата туриб, нотўғри ҳаракатини кўриб қолган кишигина англаши мумкин³.

Ҳар қайси тилда ҳам бу сўз раҳбар, бошлиқ, директор маъносини англатади. Шундай қилиб, дирижёр бу — оркестр жамоасининг раҳбаридир. Ўз вақтида Гектор Берлиоз уқувсиз пианиночи ёки хонанда ижросига чидаш мумкин, лекин асар маромини ва оркестр жарангини ҳис қилмаган, уйғунликни англамаган, мусиқачиларга ҳалал бераётган дирижёр қанча ташвиш орттиришини тасаввур қилиш қийинлигини таъкидлаб ўтган эди...

Қадимда ижтимоий ҳаётнинг диний қонун-қоидалар билан белгиланиши, мусиқанинг асосан черковларда ривожланиши боис, композиторлик ижодиётининг асосан диний мавзуларда акс этиши кузатилади. Диний чекловлар инсонларнинг юриш-туришига бўлган жиддий ёндашувлар мусиқада ҳам яққол кузатилади. Гармония, ритм ва мелодик йўлларнинг оддийлиги черковнинг талаби билан белгиланади.

Қадимги рисоалар, адабий ёдгорликлар, афсона ва ривоятларда берилган маълумотларда келтирилишича, мусиқа яратиш жараёни кучли ҳиссий таъсир билан тенг. Инсоният ва ҳайвонотга ижобий таъсир кўрсатиш ҳамда илоҳий дунёга маъқул келиш – мусиқанинг мақсади ҳисобланган. Гўзаллик ва уйғунлик қонуни мусиқага космосдан кириб келган бўлиб, бадиий услубга асос бўлган. Бадиий услубнинг ўзи эса ақлий ва ҳиссий бирликни ўзида тенг ҳиссада жам этган.

Ижодий услубда эса, юқорида айтилган бадиҳагўйлик катта аҳамият касб этган. Бадиҳагўйлик билан ижодий услуб ўртасидаги узвий боғлиқлик Марказий Осиёнинг мақом маданиятида яққол кўзга ташланади. Яратиб бўлинган ва ҳатто ёзиб олинган мусиқанинг ижросида вариантларнинг пайдо бўлишига нафақат мусиқий ёзувнинг номукамаллиги, балки, бирламчи вариантни ўзгартириш бўйича изланишларнинг мавжуд бўлиши ҳам сабаб бўлган. Тугал бадиий асар бўлган Композиция тушунчаси мавжуд бўлмаган даврда мана шундай ижодий ҳолат одатий ҳисобланган.

Барча қадимий цивилизациялар қўлга киритган мусиқа санъати ютуқлари ўрта аср европа мусиқасининг ривожига пойдевор тайёрладики, бу даврда мусиқада **муаллифлик ижодиёти** буткул шаклланди.

Композиторлик санъатига оид жанрларнинг ривожланиши (Шарк ва Ғарб). Шарқда мақом санъатининг ривожланиши. Дувоздахмақом 12-асрга тегишли мусиқий-бадиий туркум. Композиторлик санъатининг чолғу соҳадаги ривожланиши. Композиторлик санъатининг айтим соҳадаги ривожланиши. Ғарбда полифоник шаклларнинг юзага келиши. Гармония таълимотининг вужудга келиши. Илк опералар. Монтеверди опералари. Вагнер, Глюкнинг опера ислохоти. Чолғу концертларининг ривожланиши.

Дирижёрлик санъатининг ўзига хос томонлари. Санъат — бу инсонга хос шундай фаолият турики, унинг воситасида бир инсон ўз бошидан кечираётган ҳиссиётларни ташқи белгилар орқали бошқаларга етказди, улар эса бу ҳиссиётни ўз қалбларига кўчирадилар, дилдан хис этадилар». Бу

³ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 44

эътироф дирижёрлик санъатига бевосита тааллуқлидир. Бунда дирижёрнинг эмоционал таъсир кучи, унинг бошқаларга ҳиссиётларни етказа билиш қобилияти муҳим аҳамият касб этади. Аввало у ўз ҳиссиёти билан оркестрни ром этиши, сўнг эса у билан бирга тингловчиларни сеҳрлаб қўйиши даркор. Айнан эмоционал таъсир кўрсата олиш хусусияти кўп жиҳатдан дирижёрнинг истеъдоди, унинг артистлик маҳорати ва иши сифатини белгилайди. Бошқаларга ўз ҳиссиётини етказа билиш қобилияти дирижёр ижодининг мустақиллиги, қолаверса — илҳом белгисидир. Том маънодаги илҳом — бу эмоционал самимийлик, чуқур интеллект, санъаткорона темперамент, идрок, эркинлик ва интизом, ўзини бошқариш, юксак маҳорат, ва ниҳоят бу ҳақиқий ёрқин истеъдод ҳамда ақлий меҳнат демакдир. Шу ўринда ажойиб дирижёр А. М. Пазовскийнинг «Дирижёр қайдлари» китобидан Артур Тосканини ҳақидаги қуйидаги мулоҳазаларни келтириш жоиз:

«Шахсан менинг фикримча, Артуро Тосканини замонамиз дирижёрлик санъатининг энг юксак чўққисига эришган инсондир. Унинг даҳолиги, улкан ирода кучи, романтик инсонга хос индивидуаллик ва ҳиссиётчанлиги, муаллиф матнини ёрқин ва ўзига хос тарзда ўқий билиши, ўзининг артистлик қобилиятини композитор шахсияти ва мусиқаси билан уйғунлаштира олиши, бу мусиқанинг образлигини янада чуқурлаштириб, унинг шаклини камол топтиришдан иборатдир».

Ўз вақтида Шарл Мюнш: «Агар дирижёр ички ҳиссиёт кучига, оркестр аъзолари ва тингловчиларни сеҳрлаб қўйишга қодир оҳанрабога эга бўлмаса, унда хатто 15 йиллик меҳнат ва ўқиш жараёни ҳам инсоннинг дирижёр бўлишига ёрдам бера олмайди»⁴, — дея эътироф этганда мутлақо ҳақ эди. Шу боис дирижёрнинг ўзи аввало мусиқий асарнинг ғоя ва моҳиятини чуқур англаши, шундан сўнггина уни оркестрга етказиб, мусиқачилар унинг мақсадларини амалга оширишларига эришиши лозим. Дирижёр партитурадаги унсиз нота белгиларига ҳаёт ато этиши лозим. Бунда у мусиқани тўғри талқин этиши зарур. Ўз ишини яхши билмайдиган ёки истеъдодсиз дирижёр томошабин олдида хаттоки энг ажойиб мусиқий асарни ҳам барбод қилиши мумкин. Айниқса, асар янги, хали кўпчиликка нотаниш асар бўлса. Шунинг учун янги асарни ижро этишда дирижёр жуда эҳтиёт бўлиши керак. Чунки уни аввал эшитмаган тингловчи дирижёр хатоларини бастакорники деб ўйлаши мумкин.

Албатта, ҳар қандай энг маҳоратли, юксак иқтидор соҳиби бўлган дирижёр ҳам ёмон мусиқани яхши қилолмайди. Бироқ мусиқий асарнинг ноёб томонларини очиб бериш, ёки муаллиф ғоясини бузиб кўрсатган ҳолда, бундай хусусиятларни яшириш — фақат дирижёрга боғлиқ. Шу боис Римский-Корсаковнинг «Дирижёрлик — қоронғу иш» деган ибораси қайсидир маънода шу кунгача ўз долзарблигини йўқотмаган. Гарчи ўша пайтлардаёқ Римский-Корсаковга жавобан, Ипполитов-Иванов «Бу иш фақат дирижёрлик техникаси асослари билан таниш бўлмаганларгагина «Қоронғу эканлигини» айтган

⁴ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 73.

бўлсада, бундай асосларни назарий жиҳатдан ишлаб чиқиш иши тўлиқ яқунланган дейиш қийин. Барча мусиқачилар каби, дирижёр ҳам мусиқанинг элементар назариясини, солфеджио, гармония, полифония, мусиқий асарлар таҳлилини яхши билиши керак. Шунингдек у инсон овози ҳақида умумий маълумотларга эга бўлиши, чолғушунослик, мусиқа тарихи, эстетика ва бошқа керакли соҳалардан боҳабар бўлмоғи лозим. Дирижёр оркестр ёки хорга нисбатан раҳбар, ўқитувчи, инструктор бўлишини ҳам унутмаслиги керак. Бу мезонлар дирижёр ҳоҳ ёш, ҳоҳ қари, тажрибали ёки ўз фаолиятини энди бошлаётган бўлсин — барчасига баробар тегишлидир. Албатта, дирижёрлик тажрибасини амалий фаолиятсиз тўплаб бўлмайди. Бироқ, бу фаолиятдан олдин, яъни бошловчи дирижёр оркестр ёки хор қаршисида туриш ҳуқуқини қўлга киритгунча қилиниши лозим бўлган ишлар кўп. Бунинг учун энди фаолият бошлаётган дирижёр алоҳида қобилиятга эга бўлиши керак, бу — ўта муҳимдир. Бундан ташқари у яхши мусиқачи бўлиши, яъни мусиқий маданият ва билимга эга бўлиши лозим. Мусиқа садоларини яхши илғаш, ритм ва темп ҳисси, мусиқий шакл ва услубни тушуниш қобилияти, мусиқий дид, меёр ҳисси, мусиқий хотира, темперамент ва тасаввур каби ижрочи-мусиқачиларга хос хусусиятлардан ташқари дирижёр яна бир қатор алоҳида жиҳатларга ҳам эга бўлиши даркор. Бу аввало қўлларнинг мақсадга мувофиқ ва оҳиста ҳаракатлари ҳамда шунга яраша юз ифодаси ёрдамида оркестр ёки хор аъзоларига мусиқий асарнинг моҳиятини етказа олишдир. Бунда дирижёр ўзини назорат қила билиши, ҳар қандай вазиятда тезкор ва ифодали бўлиши лозим. Буларнинг бари дирижёрга мусиқа асарларини тингловчи олдида ижро этилаётган пайтда юзага келиши мумкин бўлган оғир вазиятлардан муваффақият билан чиқиб кетиши учун керак бўлади. Дирижёрда ташаббускорлик, қатъиятлилик, интизомлилик, ташкилотчилик истеъдоди уйғунлашган бўлиб, шу билан бирга жамоага нисбатан ҳушмуомалалик, осойишталик ва чуқур ҳис эта билиш қуввати намоён бўлиши керак. Оркестр ёки хор билан яхши ишлаш учун дирижёр зийрак ва оқил педагог-тарбиячи бўлиши лозим. Бунга қўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, мардлик, ҳалоллик ва принципаллик каби хусусиятларсиз, ҳақиқий дирижёрни тасаввур қилиб бўлмайди.

1.2. Услублар, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

Репетицияларда дирижёр оркестрни у ёки бу мусиқий асарни ижро этишга тайёрлайди. Бунда ҳар бир оркестр ёки хор жамоаси ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ҳисобга олиш зарур. Шу боис дирижёр олдида турган вазифалар кўп бўлади-ю, унга ажратилган вақт эса кам бўлади. Қисқа вақт ичида оркестрга керак бўлган ҳамма нарсага улгуриш лозим. Бироқ, дирижёрнинг ўзи ҳам репетицияга мухтож-ку, айниқса агар оркестр билан янги мусиқий асарни биринчи бор машқ қилаётган бўлса. Агар дирижёр фақат

оркестр учун қайғуриб ўзи устида ишлаш ҳақида унутиб қўйса, яъни ўзини назорат қилишдан тўхтаса бу унинг хатосидир. Агар дирижёр ўзи ҳақидагина ўйлаб, оркестрни ташлаб қўйса, ундан-да нотўғри йўл тутган бўлади. Бордию, дирижёр оркестр ҳақида ўйламаса, ўзининг дирижёрлиги ҳақида унутиб қўйса ва фақат шундай бўлиши кераклиги учунгина, мажбуран ишласа ёки хотирасини синаш мақсадида ёддан дирижёрлик қилиб, ўз ҳаракатларининг «гўзаллиги»га маҳлиёлик туйғуси билан яшаса бундан ёмони бўлмайди.

Ҳикоя қилишларича, Рихард Вагнердан кейинги даврларнинг энг буюк дирижёрларидан саналган Ганс Рихтер (1843–1913), Вена опера театрининг бош дирижёри пайтида, репетиция вақтида контрабасчининг хатосини кўриб, унга кўпол тарзда танбеҳ берган. Шунда мусиқачи: «Сиз ҳақсиз, мен хато қилдим, бироқ бунга кўпол танбеҳ бермасангиз бўларди. Агар сизнинг таёқчангиз учида кўнғироқчаси бўлганда борми, биз ҳам баъзида нотўғри ҳаракат товушларни эшитган бўлардик!» Дарҳақиқат, оркестр аъзолари дирижёр хатоларини «эшитиб» турадилар, лекин доим эмас. Дирижёр хатосини фақат уни кузата туриб, нотўғри ҳаракатини кўриб қолган кишигина англаши мумкин.

Ўз вақтида Гектор Берлиоз укувсиз пианиночи ёки хонанда ижросига чидаш мумкин, лекин асар маромини ва оркестр жарангини ҳис қилмаган, уйғунликни англамаган, мусиқачиларга ҳалал бераётган дирижёр қанча ташвиш орттиришини тасаввур қилиш қийинлигини таъкидлаб ўтган эди. Шу боис, мусиқий ва касбига хос қобилиятлардан ташқари дирижёр тартибли инсон бўлиб, режа бўйича ишлаши, репетиция мароми ва мухитини тўғри ташкил эта билиши лозим.

Кўриниб турибдики, дирижёрнинг вазифалари жуда кўп ва масъулиятли, Хўш, мусиқа санъати олдида шунчалик катта масъулиятли бўлган санъаткор қандай фазилатлар эгаси бўлиши керак? Дирижёр ва оркестр ўртасида «кўзга кўринмас алоқа» вужудга келиши учун зарур бўладиган интеллектуал, бадиий-ижодий, профессионал ва инсоний фазилатларнинг кўпқиррали мажмуаси нималардан таркиб топади?

Бу аввало — кенг кўламли мусиқий билимлардир. Дирижёр кўп мусиқий асарлар — уларнинг шакли, турли даврларга хос мусиқий тилнинг хусусиятларини билиши керак. Оркестрнинг ҳар бир мусиқачиси қандай муаммога дуч келиши ва уни бартараф этиш йўлини тушуниш учун оркестрнинг ҳар бир мусиқа чолғусини яхши билиши шарт. Дирижёр оркестр партитурасини эркин ўқий олиши, мусиқа тарихи соҳасида кенг билим ва дунёқарашга эга бўлиши керак. Бундан ташқари, агар тартиб билан санаб ўтсак, «истеъдод» деб аташга ўрганганимиз — асосий ифода воситаларига кирувчи мусиқий эшитиш, хотира, темперамент, тасаввур қилиш қобилияти, мусиқий шакл ва ансамбль ҳисси, урғу сезгирлиги, қўллар ва юзнинг табиий ҳаракатчанлиги, буларнинг ҳаммаси дирижёрга оркестр аъзоларига ўзининг бадиий мақсадларини етказишга ёрдам берувчи воситалардир. Худди шу фазилатлар каби, дирижёр қалбида доимо метроритм ҳиссиёти яшайди. Бу ҳиссиёт мусиқага шакл, ҳаёт, ҳаракат ва ривожланиш беради, Агар дирижёрда

техника истеъдоди бўлса, унда унинг эгилувчан қўллари ва юзининг, айниқса кўзларининг маънодор ифодаси билан уйғунлашса, дирижёрнинг ажойиб ва бетакрор «тили»га айланади. У ана шу тилидан қанчалик унумли фойдаланса, ўзининг бадиий мақсадларига шунчалик тез ва аниқ етаолади. Агар дирижёрнинг техникаси ёмон бўлса, дирижёрга муסיқанинг нозик қочиримларини, ўзгаришларини ифода этишга халал берибгина қолмай, унга тактни бир маромда чалишга имкон ҳам бермайди.

Баъзи дирижёрларнинг қўл ҳаракатлари эркин ва пластик бўлсада, ижрочилар уларни барибир тушунмайдилар. Буни шундай изоҳлаш мумкин, улар ўзларининг чиройли қўл ҳаракатлари билан маъно ифода эта олмайдилар. Шу боис дирижёрга қўл ҳаракатларининг ташқи чиройи эмас, балки уларнинг маънодорлиги ва ишонтирувчанлиги муҳим. Бунинг энг яхши исботи сифатида буюк рус композитори Пётр Чайковскийнинг ажойиб дирижёр Артур Никиш ҳақида куйидаги сўзларини келтириш жоиз: «Унинг дирижёрлиги, — деб ёзади П. И. Чайковский, — Ганс Фон Бюловнинг таъсирчан ва ўзига хос усулига мутлақо ўхшамайди, Фон Бюлов қанчалик ҳаракатчан, нотинч ва кўзга ташланувчи ҳаракатлари таъсирчан бўлса, жаноб Никиш шунчалик хотиржам ва нафис, ортиқча ҳаракатлардан холидир. Шу билан бирга жаноб Никиш ҳайратланарли даражада кучли, ҳукмронлик туйғусига тўлиқ ва ўта иродалидир. У бамисоли дирижёрлик қилаётгандек эмас, балки қандайдир сирли илҳом таъсирида ҳаракатланаётгандек, оҳанглар оғушида сузаётгандек туюлади кишига. У диққатни кўп ҳам жалб қилавермайди, чунки эътиборни ўзига тортмасликка ҳаракат қилади. Ваҳоланки, оркестрнинг улкан жамоаси, маҳоратли устанинг қўлидаги бир чолғудек, унинг ҳукмида эканини, тўлиқ бўйсунаетганини сезасиз. Оркестрни бошқараётган бу раҳбар — 30 ёшлар чамасидаги рангпар, чакноқ кўзли йигит сеҳрли кучга эгадек туюлади. Бу куч таъсирида оркестр, гоҳ минглаб Иерихон карнайларидек гумбурлайди, гоҳ каптардек майин овоз чиқаради, гоҳида эса сеҳрлаб қўювчи сирлилиқ оғушига сизни батамом боғлаб қўяди. Буларнинг барчаси тингловчилар ўзига бўйсинувчи оркестр устида хотиржам ҳукмронлик қилаётган бу кичкинагина капелмейстерга эътибор ҳам бермайдиган тарзда амалга оширилади. Менимча, бу — идеал!».

Барокко даврида - Кавальери, Монтеверди, Рамо, Гендель, Пёрсел ижоди барчага маълум бўлди. И.С.Бах ижодий изланишлари юксакларга кўтарилди..

Классицизм даврида - Гайдн, Моцарт, Бетховен ижоди жаҳонга танилди. Романтизм даврининг ижодкорлари - Шопен, Шуман, Шуберт, Лист ижоди равақ топди. Импрессионизм даврининг энг улуғ, барчага маъқул ижодкорлари Дебюсси ва Равель бўлди.

Экспрессионизм даврида - К.Пендерецкий, Г.Малер, Р.Штраус ижод қилишди. Арнольд Шёнберг раҳбарлик қилган Янги Вена мактаби ташкил топди. Булар, А.Шёнберг (раҳбар), А.Берг ва А.Веберндир. Ўз ижодини кечки романтизм даврига яқин бўлган асарларни яратишдан бошлаган А.Шёнберг романтик идеални рад этиш орқали хавф-хатар хисси, атроф-муҳитга

нисбатан қўрқинч, умидсизлик ва ишончсизлик руҳи билан йўғрилган бадий-ғоявий образни ифода этишга киришди...

1.3. Мусиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши.

XX асрнинг 1-чорагидан бошлаб жаҳон мусиқа санъати ҳам барча санъатлар қаторида дунё миқёсида бўлаётган сиёсий тортишувлар асносида ўзгаришларга юз тутди. Замоनावий мусиқа – авангард мусиқа сифатида босқичма-босқич ривожланиш поғоналарини бошдан кечирди. Янги композиторлик технологиялари, услублари, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши кузатилди. Натижада, ҳозирги замонда вужудга келган, энди биз биладиган янги гибрит жанрлар, янги шакл ва услубларда яратилган асарлар мерос бўлиб қолди. XXI асрда ҳам авангард мусиқа йўналишида ижод қилаётган кўплаб янги авлод композиторлар бу ишларни юқори даражада давом эттиришмоқда.

XX аср мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, услублар плюрализи, мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл ҳосил қилиш механизмига таъсири каби янги тушунчалар ҳам пайдо бўлди...

Дирижёр – катта билим ва тажрибага эга ижодкор, ташкилотчи ва бошқарувчи сифатида. Таниқли дирижёр Оскар Фрид айтганидек, «энг нозик мусиқий тасаввурларни илғашга қодир юрак билан туғилиш керак, ана шу тасаввурларни ғояларга айлантиришга қодир ақлни тарбиялаш зарур, бу ғояларни оркестрга етказиш учун эса кучли қўлга эга бўлиш лозим». Моҳир дирижёрнинг санъатини оркестрдан ажратиб бўлмайдиган деганимизда, биз аввало унинг ижрочилар жамоасини кўптовушли ва ранг-баранг ягона мусиқа асбоби сифатида қабул қила олиш қобилиятини назарда тутамиз. Ана шу ягона мусиқий асбоб — тирик, ўзига хос тарзда фикр юритувчи, ҳис қилувчи ва яратувчи ижодкор — мусиқачилар гуруҳидан иборат эканлигини доимо эсда тутиш керак. Оркестр жамоасига уйғунлашиб кетиш, бутун вужуди ила у билан нафас олиш, куйлаш, ижро этишга қодир бўлмаган мусиқачи моҳир дирижёр бўла олмайди.

«Яхши хотира — дирижёрнинг асосий ва энг яхши фазилатларидан биридир», — деган эди Шарл Мюнш. Бу борада Николай Аносов Балакирев билан содир бўлган воқеани мисол қилиб келтиради: «Ўз навбатида ажойиб пианиночи ҳам бўлган Балакиревнинг дирижёрлик фазилатлари унинг замондошлари бўлган бастакорларнинг рус мусиқа шинавандалари орасида оммавийлашувига кўп жихатдан кўмаклашди. Балакирев томонидан М. И. Глинканинг «Руслан ва Людмила» операсини Прагада сахналаштирилганлиги ҳам бу борада катта аҳамият касб этди. Бу постановка билан боғлиқ қизиқарли воқеани эслаб ўтмасдан илож йўқ. Премьера арафасида «Руслан ва Людмила» партитураси ғойиб бўлди ва умуман топилмади. Бироқ бу спектакль муваффақиятига заррача путур етказмади — Балакирев бутун операни ёддан билгани учун бемалол ўтказа олди.»

Дирижёр наво, хиргойи ва ритм ҳиссига эга бўлиши лозим. Қачонлардир Вагнер мусиқий жумлани мантиқан хиргойи қилиб беришни билмаган дирижёр, тўғри темпо-ритмни ҳам топа олмаслигини, мусиқанинг ўзи эса унинг учун қандайдир мавҳум, грамматика, арифметика ва гимнастика ўртасидаги қандайдир мужмал нарса эканлигини қайд этганди. Бу жуда тўғри. Мусиқий асарнинг навосини ҳис қилиш – мусиқанинг гўзаллигини англаш ва унинг барча нозик ҳаракатлари пластикасини илғаш, асарнинг образлилик руҳияти ва услубига сингиб кетишнинг энг қисқа йўлидир. Айнан навони ҳис қилиш орқали дирижёр энгил ва табиий тарзда жамоавий ижод жараёнига сингиб кетади. Дирижёрнинг образли тасавури кучли бўлиши ҳам жуда муҳим, негаки битта мусиқа турли инсонларда ҳар хил тасавурларни вужудга келтиради. **Композитор яратган мусиқа ўзида мужассам этган барча нарсаларни қандай қилиб англаш ва тасавурда тиклаш мумкин?** Мана шунда дирижёрнинг ижодий фантазияси ва унинг образли-шоирона фикрлаш қобилияти кўл келади. Муаллифга ишонган ҳолда унинг кетидан борар экан, ижро этилаётган асар ғоясига таяниб, дирижёр ўз тасавурида унинг моҳиятини тиклайди, уни аниқ образлар орқали кўра олади. **Композитор услубини яхши билиш, муаллиф ғоясини англаб етиш**, ниҳоят яхши ва нозик дид, мусиқачини асарга хос бўлмаган моҳиятини тикиштиришдан сақлайди, мусиқий асар талқини табиий ва ҳаққоний бўлишини таъминлайди.

«Ажойиб, юксак даражада иқтидорли, хатто буюк мусиқачи — композитор, пианиночи, скрипкачи ёки бошқа ижрочи бўлиш мумкин-у, истеъдоднинг илғаш қийин бўлган ва фақат айрим мусиқачиларнинг дирижёр бўла олишига сабаб бўлувчи алоҳида фазилатларга эга бўлмаслик мумкин. Бунга мисоллар талайгина: хусусан, Чайковский, Танеев, Дебюсси, Римский-Корсаков каби бастакорлар, Изаи, Венявский, Казане каби ижрочилар ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин-ки, уларнинг **композиторлик ёки ижрочилик маҳоратини дирижёрлик санъати билан таққослаб бўлмаслигини** кўришимиз мумкин. Шу билан бирга Вагнер, Берлиоз, Рахманинов, Малер каби ажойиб композиторлар, Бюлов, Карло Секки каби пианиночилар ўзларида алоҳида **дирижёрлик қобилияти бўлгани учун моҳир дирижёр бўла олдилар**», — деб ёзган эди Николай Аносов.

Дирижёрнинг вазифаси — оркестрни ўз иродасига бўйсундирган ҳолда барча мусиқачиларнинг мусиқани яқдил ҳис қилишини таъминлаш, уларни бирлаштириб, юзта турли шахсдан ўзининг ҳар бир ҳаракатига қараб иш тутувчи ягона жамоа, организм яратишдан иборат. Бунда қувончли ижод ҳаяжони, ижодкорга хос ва уни санъатга руҳлантирувчи кўтаринкиликни асабийликдан фарқлаш жоиз. Зеро ижодий ҳаяжонда доимо ўзини тута билиш, яхши кайфият, ижодга берилиб, шўнғиб кетиш ҳамроҳ бўлса, асабийлик ўзига ишонмаслик, қуюшқондан чиқиб кетиш каби салбий оқибатларга олиб келади.

Ўзини қўлга ола билиш қобилияти, бор маҳоратни ишга солиш, мавжуд билимлардан тўғри фойдаланишнинг биринчи шартидир. Шу боис ижрочининг ижодий харорати, яъни унинг артистик темпераменти хусусиятлари ва ундан фойдалана олиш қобилияти мусиқа ижрочисига таъсир

қилмай қолмайди. Ижро жараёнида ана шу «ижодий ҳарорат чегаралари» жуда аниқ белгиланиши лозим. Ҳаддан зиёд юқори ҳарорат асабийлашувга, бадий пульснинг ноаниқ бўлишига, жуда паст ҳарорат эса ижодий жараённинг жонсизланиб, самарасиз бўлишига олиб келади. Булардан биринчиси ижрочини ижодий жиҳатдан ўзини қўлга ола билишдан махрум қилади, иккинчиси эса ҳиссиётларни йўққа чиқаради.

Дирижёрнинг маҳорати ижрони ифодалай билиши, унга муносиб ҳаракат билан силлиқ ўтадиган ва аниқ ауфтакт бера олиши билан боғлиқ. Чолғуларнинг алоҳида гуруҳлари ёки бутун оркестрга ижро ифодасини кўрсатишдек муҳим яна бир жиҳат мусиқий курилмалар — эпизод, жумла, турли мелодик чизикларнинг бошланишини кўрсатишдир. Ижрони англлатувчи қўл ҳаракати учун олдин бўладиган ауфтакт каби табиатни жуда аниқ, фаол, ёрқин кўримли бўлиши керак. У бошқа қўл ҳаракатларидан ажралиб туриши лозим.

Замонавий дирижёрлик тили — юз ифодаси ва қўл ҳаракати тили сифатида инсоннинг кўп асрлик тажрибаси билан синалган мулоқот воситасидан фойдаланиб, шаклланган. Қўл ҳаракати ва юз ифодаси тили ҳаммага тушунарли, сермаъно ва бойдир. У дарҳол қайтариловчи эмоционал жавобга сабаб бўлади. Қўл ҳаракатлари катта ҳиссий — образли ифода кучига эга: улар жаклдор ёки мулойим, сўроқ ёки тасдиқловчи, илтимос қилувчи ёки рад этувчи, даъваткор ёки таклиф қилувчи, кутиб олувчи ёки ҳайратланувчи, огоҳлантирувчи ёки таҳдид қилувчи бўлиши мумкин ва хоказо. Ижро этилаётган мусиқанинг образли — эмоционал моҳиятига қараб, у ёки бу маъноли ҳаракат танланади.

Мимика — дирижёрнинг образли фирклаши нақадар ёрқин ва аниқлигини намоён этувчи омилдир. У — маънодор қўл ҳаракатининг доимий ҳамроҳидир. Зеро, қўл ҳаракатига ҳамроҳ бўлган нигоҳ уни руҳлантирибгина қолмай, унинг таъсирини кучайтириб, биринчи навбатда бу ҳаракат мўлжалланганини ҳам билдиради. Агар юз ифодасиз бўлса, хатто энг аниқ ва нозик қўл ҳаракати ҳам керакли бадий таъсирга эга бўла олмайди. Ҳаттоки баъзи ҳолларда мимика қўл ҳаракатини ортда қолдириб, асосий маъно касб этади.

«Оҳанг мазмунини олдиндан илғаб, мағзини чақиб, ҳар бир мусиқий чолғунинг товушини яхши тушунишга, қулоғингни уларга хос пардаларни ажрата билишга ўргат», — Роберт Шуманнинг бу ўғитини ҳар бир дирижёр доимо эсда тутиши керак. Нозик, яхши «созланган» тембрал эшитиш қобилияти (тебралний слух) дирижёр касбида жуда катта аҳамият касб этади. У дирижёрни ҳар бир ижрочининг ижодий сайи ҳаракатини нафақат улардаги маҳорат ва иқтидордан, балки сознинг муайян имкониятларидан келиб чиқиб аниқ ва тўғри йўналтира билишга қодирлик даражасини кўрсатади. Шуни билиш қобилияти ўта муҳим жиҳатлардан биридир.

Ўз вақтида Шарл Мюнш: «Агар дирижёр ички ҳиссиёт кучига, оркестр аъзолари ва тингловчиларни цехрлаб қўйишга қодир оҳанрабога эга бўлмаса,

унда хатто 15 йиллик меҳнат ва ўқиш жараёни ҳам инсоннинг дирижёр бўлишига ёрдам бера олмайди», — дея эътироф этганда мутлақо ҳақ эди.

Дирижёр ижро этилаётган *композитор асарини жуда яхши билиши, нота материални яхши ёдлаб ва ўрганиб олиши* керак. Бироқ, композиторнинг бадиий маслағи ва мақсадларини тушуниб, очиб бериш учун унинг нота ёзуви замирида ётган *туб маънони чуқур англаши* лозим.

Асарни кўз билан ўрганиш мақсадга мувофиқ эмас, уни ички эшитиш қобилияти билан идрок қилиш, ҳис этиш ва урғу бера билиш керак. «Партитурани ижро этишдан олдин уни ички ҳиссиёт билан ўрганувчи ва оркестр репетицияси бошлангунча тингланадиган нарсани аниқ билувчи дирижёр — жуда чуқур ижодий ҳодисадир. Зеро, бундай дирижёр мусиқани ижодий тафаккур ёки фикр сифатида намоён этади, у дирижёрлик техникасини пухта ўзлаштирган бўлади. Дирижёрлик техникаси эса, моҳияти, ижрочилар жамоасига маълум ташқи белгилар орқали ўзининг ниятлари ва мақсадларини етказиш ва уларда ўзиникидек ҳиссиётлар уйғотишдан иборат», — дея таъкидлаганда янглишмаган эди Б. В. Асафев. Пультда турган дирижёрнинг ўзини тутиши, қўл ҳаракати, юз ифодаси, кўз нигоҳининг маънодорлиги, табиийлиги ёки аксинчалик — буларнинг барчаси ижрочилар жамоаси томонидан ажойиб сезгирлик ва аниқлик билан қабул қилинади. Буларнинг бариси дирижёрнинг ижрочиларга ташқи таъсир воситалари — унинг техникаси ва том маънода чегарасиз бўлган ифода имкониятларини ташкил қилади.

1.4. Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби мусиқий композиция тузиш методлари.

XX асрнинг 1-чорагидан бошлаб жаҳон мусиқа санъати ҳам барча санъатлар қаторида дунё миқёсида бўлаётган сиёсий тортишувлар асносида ўзгаришларга юз тутди. Замонавий мусиқа – авангард мусиқа сифатида босқичма-босқич ривожланиш поғоналарини бошдан кечирди. Янги композиторлик технологиялари, услублари, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши кузатилди. Натижада, ҳозирги замонда вужудга келган, энди биз биладиган янги гибрит жанрлар, янги шакл ва услубларда яратилган асарлар мерос бўлиб қолди. XXI асрда ҳам авангард мусиқа йўналишида ижод қилаётган кўплаб янги авлод композиторлар бу ишларни юқори даражада давом эттиришмоқда.

XX ва XXI асрлар мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, услублар плюрализи, мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл ҳосил қилиш механизмига таъсири каби янги тушунчалар ҳам пайдо бўлди...

Бугунги кун мутахассис-ўқитувчисининг кенг дунёқараши, ахборот бойлиги, замонавий мусиқада кечаётган жараёнларни мунтазам кузатиши билан, дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий мусиқанинг тутган ўрнини тушунган ҳолда фаолият олиб бориши давр талаби бўлиб қолди.

Демак, асосий мақсад - тингловчилар замонавий мусиқани тушуниши, XX аср мусиқасида вужудга келган шакл ва услубларни англаш бўйича билим, кўникма ва малакаларни ривожлантиришдир. XX асрда жаҳон мусиқа санъатида пайдо бўлган - Авангардизм оқимига ёндошган Чет эллар, Ўзбекистон композиторларининг ҳаёти ва ижоди, вужудга келган шакл ва услублар ҳақида билимларга эга бўлиш ва улар ҳақида фикр-мулоҳаза юрита олишимиз лозим. Авангард мусиқа пайдо бўлишига сабабчи бўлган Арнольд Шёнберг номини ҳамма билиши керак.

Арнольд Шёнберг ҳаёти ва ижоди яратган асарлари мисолида, деб гап бошлашимизда маъно бор, албатта. Додекофония - мусиқа яратиш методи Й.Хауэр ва А.Шёнберг изланишларида шаклланди. Арнольд Шёнбергининг турли даврларда дунёқараши ўзгариб бориши, унинг асарларида ҳам ўз аксини топган. *Мусиқада “модернизм” тушунчасининг* пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши бошқа санъат турлари каби мусиқа санъатида ҳам кузатилди. Австрия композитори ва дирижёри Густав Малер ва рус композитори Александр Скрябин ижодий изланишларининг Европа ва АҚШ композиторлари ижодига катта таъсир кўрсатди.

XX аср мусиқа санъатидаги оқимларнинг жанр, шакл ва услубга таъсири ҳақида нималарни билишимиз керак... (додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби мусиқий композиция тузиш методлари мавжуд).

Арнольд Шёнберг – додекофония, яъни 12 тонли мусиқа ёки серия, деб номланадиган композиция услубининг классик намунасини яратган композитор эканлигини бутун дунё тан олган. Буни амалий машғулотларда тегишли асарлардан парчалардан билиб оламиз...

1.5. Мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл, мусиқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири.

Авангардизм бу – XX асрнинг 1-чорагида пайдо бўлган замонавий мусиқанинг янги оқими эканлиги барчага маълум бўлиб, XX аср ўрталарида тараққий топди. Уни тушуниш учун замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ҳаёти ва ижоди билан яқиндан танишиш лозим. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инъкор этиб, XX асрда турли композиторлик оқимлари пайдо бўлди ва жаҳон мусиқасининг классик кўринишлари тубдан ўзгаришига асос бўлди. Бизга яқин ва тушунарли бўлган рус мусиқасида ҳам биринчи ва иккинчи авангард даврлари кузатилди....

Гибрид жанрлар пайдо бўлди. Концерт — симфония, симфония — мақом, виолончел, баян ва камер оркестр учун партита, симфоник оркестр, 4 та электрогитара ва джаз — группа учун концерт каби жанрлар аралашмалари — одатда турли ғоялар, маданиятнинг турли хил қатламларининг тўқнашуви сифатида намоён бўлади. Баъзи бир ҳолларда улар жанрлар синтезини яратишади: симфония — мемориал, аралашма (гибрид) ва бу гармоник натижага олиб келади.

Жанрий экспериментлар натижасида стилизация, полистилистика, индивидуал услублар каби тушунчалари пайдо бўлди. Энди шу билдирилган фикрлар билан боғлиқ муסיқа намуналарини амалий машғулотларда тинглаш жоиз.

XXI аср композиторлик (композиторлик) санъатида ҳам атом асри хисобланмиш – XX асрда, давр тақозоси билан ўз-ўзидан пайдо бўлган сериявий муסיқа, сонорика, алеаторика, полистилистика, минимализм, постминимализм, постмодернизм, неоклассицизм, электрон муסיқа каби турли муסיқа яратишнинг турли услублари янада ривож топди. Булар айнан композиторлик санъатида замонавий тенденцияларнинг билвосита шаклланишига, классификация қилинишига олиб келди.

Композиторлик ўзининг XX асрдаги эволюцияси жараёнида халқ муסיқасидан тортиб, то электрон муסיқагача тараққий этди. 21-асрда яна қайтиб халқ муסיқасига қайтиш омилларининг вужудга келтирмоқда. Темперацияланган создан қайтиш, ўрта аср муסיқа ладларига қайтиш тенденциясининг юзага келиши ҳам энди-энди кузатилмоқда. Шу билан бирга халқ чолғуларига мурожаат, халқ чолғуларида янги ифода воситаларининг намоён бўлиши замонавий услубларда ижод қилаётган миллий композиторлик мактаблари вакилларига новаторлик ишларини амалга оширишларига туртки бўлмоқда. Янги тембр, янги муסיқий чолғуларнинг кашф этилиши ўз-ўзидан ижодий изланишлар натижасида рўёбга чиқмоқда.

Чолғулаштириш санъатида ҳам “замонавий нота графикаси” тушунчаси пайдо бўлиб, ҳамма учун тушунарли бўладиган белгилар классификацияси такомиллашяпти. Ўрта аср муסיқа ладларига эҳтиёжнинг ошиши туфайли янги замонавий нота графикасининг вужудга келиши асосли таърифланмоқда. Замонавий муסיқанинг замонавий нота графикасида акс эттирилиши, классик нотаграфия тарафдорлари томонидан ҳам қабул қилиниб, аста-секин ижодий изланишлар амалиётига киритилмоқда. Ифода воситаларини акс эттирувчи белгиларнинг ижодкорлар томонидан индивидуал ҳолда тизимлаштирилиши, ахборот маконида тез суръатларда муҳокамада бўлиб, бошқалар томонидан ҳам ижодий жараёнларга тадбиқ этилмоқда ва янги авлод муסיқачилари томонидан ҳам ўзлаштирилаяпти.

ПЕНДЕРЕЦКИЙ, КШИШТОФ (Penderecki, Krzysztof) 1933 йилда туғилган, польшп муסיқий авангардининг ёрқин вакили. Унинг муסיқаси ҳақида қуйидагича таъриф кенг тарқалган: “...муסיқаси тонлардан эмас, балки товушлардан ташкил топган”. Пендерецкий ўз одига товуш унсурларини ноананавий йўл билан кенгайтириш ва улар тингловчига эмоционал таъсирига эришишни мақсад қилган. Асарларида кутилмаганда хуштак чалишлар, хайқирик-бақириклар, пичирлашлар каби товуш эффектларини қўллай бошлаган. Торли чолғуларга чертиш, ишқалаш кабиларни ҳам усталик билан киритган.

К.Пендерецкийга машҳурлик 1966 йилда – Хиросима курбонларига “Йиғи” деб номланган асаридан кейин келди.

ЩЕДРИН, РОДИОН КОНСТАНТИНОВИЧ 1932 йилда туғилган, рус композитори. Ҳам композитор, ҳам пианиночи сифатида тез машҳур бўлиб кетди. Театр учун яратган асарлари - балет “Конек-Горбунок” (1960), Кармен-сюита (1967), операси “Не только любовь” (1961) кабилар Москвадаги Катта театрда сахналаштирилган. Рус фольклор оҳангларига асосланган Фортепиано учун “Озорные частушки” (1963) номли концерти, Балетларидан – “Анна Каренина” (1972), “Чайка” (1980), “Дама с собачкой” (1986), опера “Мертвые души” (1977) янада шуҳрат чўққисига кўтарилишига сабаб бўлди. Унинг ютуғи мусиқий авангард оқими техникасини усталиқ, нозик моҳирлик билан асарларига сингдиргани сабаб бўлди. Композитор ўз изланишларини “сўнг-авангард” методи деб таърифлаб, “электик” услуб номини беради.

ШНИТКЕ, АЛЬФРЕД ГАРРИЕВИЧ 1934–1998 йилларда яшаб ижод қилган замонавий машҳур рус композиторидир. Асарлари орасида опера, балет, симфония, камер ва хор мусиқаси жанрларига мансуб опусларни учратиш мумкин. Театр ва кино учун кўплаб мусиқа ёзган. 1990 йил мунтазам Германияда яшаган.

XX аср иккинчи ярмида жуда кенг тарқалган мусиқий фаолиятнинг тури кўпуслублик (полистилистика) ривожланди. Бу - услуб плюрализм вазиятини маданий ҳаётдан бир бадий асарнинг матнига кўчиришдир. Буюк бурилиш даври албатта янги санъатнинг кўп сонли декларацияларини келтириб чиқарди. Улар ўтмиш билан алоқаларини узганликларини эътироф этдилар. Анъана, канонга бўлган муносабат тескари томонга ўзгариб, бирламчи бўлиб эксперимент олдинга чиқади. Бу жараён XIX асрнинг охириги йилларида бошланиб: символизм, импрессионизм — улар янги санъатнинг бошловчилари эди. Худди шу вақтда «санъатнинг ичини бўшатишдан бош тортиш», «бадий матндан муаллифнинг интим муаммоларини олиб ташлаш» каби шиорлар олдинга чиқди.

Бадий фикр ҳодиса ва хиссиётларни тавсифлашнинг хаёлий ёки эпик кўринишларига мурожаат қилади. Ана шундай заминда ҳам фольклоризм, ҳам неоклассицизмнинг йўналишлари бўлган — небарокко, афсона ижодиёти, урбанизм, фовизм пайдо бўлади.

Мусиқий ёзувдаги бурилиш мусиқий воситалар ифода бўёқларини бошқатдан кўриб чиқиш йўлидан борарди.

Агар мумтоз матн асосини куй ва гармония ташкил этган бўлса, янги мусиқий тилда фактура, тембр, динамика, артикуляция ва агогиканинг роли кучайди. Мелос билан боғлиқ бўлмаган ритмнинг мустақил функцияси ўсиб боради. Бундай қайта кўриб чиқиш ладогармоник янгиликлар асосида бажарилиб, авваламбор, диссонансни бўшатиш (раскрепощать), гармониянинг ладлар товушқатори 12 тонлигини мажор — минорли марказлашган функционалликдан воз кечишдан бошланди. Мумтоз гармониянинг кудратли ташкилий имкониятлари бошқа ташкилий омилларга жой бўшатиб беришга мажбур бўлди. Бунга ёзув техникаларини мисол қилиш мумкин. Бу техникаларнинг турли хил бўлишларига қарамай, уларнинг кесишиш

нуқталари ва текис қутблашиш тизимлари сезилиб туради. Бу техникаларнинг ҳаммасида интонацион — мелодик бошланиш ролининг камайишини таъкидлаш лозим. Унинг ўрнига фонизм ёки рационал ташкилотчилик ролининг ўсиши билан тўлдирилди. Ҳамма техникаларни қарама — қаршилиқ кўринишида ифодалаш мумкин: сериялийлик — алеаторика, пуантилизм — сонористика, электрон — конкрет мусиқа, алгоритмик — стохастик мусиқа. Вазиятнинг қизиқлиги (парадоксальность) шундаки, маълум бир техника тарафдорлари индивидуаллаштиришга интилишиб, аммо индивидуал ягоналикка эриша олмадилар. Бу мусиқани ташкил қилиш интонацион-мазмуний қатламини йўқлигидан келиб чиқади. Бутун кейинги мусиқа тарихи бу вазиятдан чиқиб кетиш йўлини излашга, мусиқий ифодавийлик бўёқларини кенгайтиришга олиб келди.

Турли хил даврларда жанр мусиқа маъносини тушуниш учун йўл бошловчи бўлиб, тингланаётган асарни тўғри тушунишни таъминлаган. Бурилиш, классицизм қонуниятларининг инқирози даврида муаллиф томонидан олдиға қўйган вазифаларини конкретлаштириши айниқса, қадрлидир. XX аср мусиқий асарларида жанрларнинг ўзаро алоқаси аҳамиятли равишда кенгайди.

XX аср санъатининг ўзига хос томони шундаки, унда бир бутун услубий асоси йўқ. Ижод қилувчи бир усулга асосланиб ўз усули тамойилларини кура олмайдди. Шунинг учун мусиқада новаторлик ёзувининг атоналлик, номавзуилик, номантиқлик каби тавсифлари жуда узоқ сақланиб келди. Бунинг натижасида мусиқий тил эски тизимини янгилашга бўлган ҳаракат кўринмади.

Профессионал ёзувдаги бундай бурилиш тўғридир. Бу фалсафа ва мусиқий эстетикада олам ва санъатни билишнинг мумтоз назарияси ўз имкониятларини тугатди. Романтизм мумтоз логика асослари билан узилмаган ҳолда уни янгилаб, унинг имкониятларини ичидан кенгайтди. Аммо XIX асрнинг охирига келиб, бу қудратли концепция янги концепцияга йўл бўшатиб беришга мажбур бўлди.

Фикрлашнинг классик — романтик тизимидан воз кечиш бу йўналишларнинг жанрли концепциясидан ҳам воз кечишга олиб келди. Жанр ҳосил бўлишда аралаш жанр асосий тамойилга айланди. Бунда турли жанрларнинг аралашishi ҳар хил бўлиб, уларнинг ҳосил бўлиши бир — биридан анча фарқ қиларди. Конкрет жанр белгиларидан воз кечиш сезиларли бўлиб, уларни жанрли - нейтрал номланишлар билан алмаштирилди, Масалан: «мусиқа»га қўшимча тўлдиришлар ва аниқлашлар киритилди — « ... учун мусиқа», « ...да мусиқа». Худди шу каби импровизация, каденция тушунчаларини ҳам келтириш мумкин. Уларнинг ҳаммаси дастурли бўлмаган ҳолда асарнинг экспериментли характерини таъкидлайди. Бу ерда эксперимент ижрочилар гуруҳига, маълум бир усулга янги назар билан қарашда, бирлаштириб бўлмайдиган нарсаларни бирлаштиришда намоён бўлади.

Кўп ҳолларда бундай экспериментлар ўтказиш танланган жанрни усуллаштиришда ёки мавжуд жанр билан мунозарада намоён бўлади. Бу хусусда Л.Половкиннинг ижоди қизиқарлидир («24 та постлюдиялар», ноктюрнлар ор. 15 ва б.).

XIX асрда жанрлик (жанровость) асар матнида ихтибослаш (цитирование) ёки жанрли умумлаштириш сифатида ишлатилган бўлса, XX асрга келиб у янги вазифаларни ўзлаштирди — жанрни соддалаштириш (утрирование), гротеск ва маънони бутунлай тескари равишда ўзгартириш. Тарихий хотира жанри ҳам пайдо бўлиб, кўп ҳолларда у кўп қатламли, жанрнинг узоқ тарихий ўтмишини очиб берувчи кўринишида эди.

Бутун аср давомида услуб муаммоларининг роли ўсиб борди. Мумтоз-романтик тизимининг универсаллигидан воз кечиёт, композиторлар ҳар бир тажрибаларида товуш натижалари органикаси заруриятига етишиш каби масалага тўқнашиб келдилар. Бу борада услуб категориясининг аҳамияти кучаяди. Яъни иш тамойилини танлаш, касбнинг маълум қонунлари бўйича мусика яратиш ҳақида гап борапти. Бу борада биринчилардан бўлиб ёрқин истеъдод эгаси И.Стравинскийни эслаш керак. Стравинский ҳар доим ўз касбининг устаси бўлишни ёқлаб, хис — туйғуларни кейинроққа сурарди. Бу ўз бадий мақсадлари билан фарқланувчи кўпгина композиторларнинг иш услуби эди; Прокофьев, Шёнберг, Веберн, Пуленк ва бошқалар.

Ана шундай ижодий асосда услублар плюралиزم ва услублаштириш юзага келди, у эса бегона, кўп ҳолларда жуда тескари, узоқ услублар моделлари билан ишлаш, «мусика яратиш» эди. Бунда албатта тарихий диалог: ўзимники — бегонаники бўлиши лозим эди. Бундан ташқари бундай услублаштиришга тил ва жанр ҳам қўшилди.

Матнда услублар тўқнашуви аниқ бир драматургик ғоя бор вақтдагина бадий мазмунга эга бўлиши мумкин, акс ҳолда бу бемаъно эклектикага олиб келади. Кўпуслублик одатда «услуб ёрдамида умумлаштириш»нинг тимсолий воситасига айланади. Кўпуслублик мусикий асар мазмуни ҳақидаги тасаввурларни ўзгартиради: мусика, унинг тарихи, мусикийликнинг кадр — қиммати ва мусикийликнинг турли хил кўринишларининг бемаънолиги мазмунга баҳолаш ва культурологик кўриниш беради (Шнитке).

Услуб билан ишлашнинг навбатдаги босқичи - карама-қаршилик эмас, балки — турли хил жанрларни қўшишдан иборатдир. Улар аниқ бўлмаган хиссиётларни уйғотади, рамзиликни (символика) матнга киритиб, унга маъноли хажм кўринишини беради (мисол – Д. Шостакович ижодининг охириги йиллари, Д. Лигети ижоди).

1.6. Шарқ ва Ғарб мусикасининг интеграцияси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

Ўзбекистон композиторлари – Тўлқин Қурбонов, Феликс Янов-Яновский, Мустафо Бафоев, Мирҳалил Махмудов, Аваз Мансуров, Дмитрий

Янов-Яновский, А.Ким ва бошқалар ижодида авангард муסיқанинг шакл ва услубларидан унумли фойдаланилганини кузатишимиз мумкин.

Ҳурматли тингловчилар, ҳозир муסיқашунос олим Аҳмед Хамидович Жабборовнинг “Ўзбекистон композиторлари ва муסיқашунослари” деб номланган китобдан юқорида номлари келтирилган Ўзбекистон композиторларининг ҳаёти ва ижодий фаолиятини акс эттирувчи саҳифаларни ўқиймиз... (китобнинг зарур саҳифалари ўқилади, шу билан бирга Ўзбекистон композиторлари ижоди лўнда таърифларган “Тарқатма материал № 9” билан танишилади). Ўзбекистон композиторлари ҳам ўзларининг айрим асарларида авангард оқимиға ёндошганликлари хусусидаги фикр-мулоҳазалар билан ўртоқлашамиз... (намуна сифатида амалий машғулотларнинг бирида композитор Аваз Мансуровнинг “Мозийдан садо” поэма-фантазияси партитураси билан яқиндан таништирилади, ҳар бир тингловчи ўзи вароқлаб кўради). Ўзбекистон композиторлари муסיқий композициянинг замонавий услубларидан фойдаланганликлари билан бирга миллийликка катта ва жиддий эътибор қаратиб қалам тебратганлиги сезилиб турибди (фикрлар аниқ асарлар мисолида уқтирилади).

Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси ҳақида жуда кўп фикр ва мулоҳазалар ўз пайтида билдирилган. Турли Симпозиумлар, фестиваллар, конференцияларда муסיқа илми олимлари асосли таҳлиллар билан чиқишлар қилишганлиги барчамизга маълум. Ўзбекистонда замонавий муסיқа пайдо бўлиши, ривожланиши, тенденцияларни ёритиб берган олимларимизнинг бир талай монографиялари, дарслик ва ўқув қўлланмалари. Мақолалар тўпламлари чоп этилган (Композитор ва фольклор; Шарқ ва Ғарб муסיқасининг интеграцияси мавзуларига бағишланган манбалар билан тингловчилар таништирилади...).

Ўзбекистон композиторлари:

Тўлкин ҚУРБОНОВ – 1936-2002 йилларда яшаб ижод қилган, муסיқа санъатининг турли жанрларида кўплаб асарлар яратган композитордир. Замонавий муסיқа шакл ва услубларидан фойдаланиб ёзган бир талай асарлари орасида – “Муסיқа”, дамли ва зарбли чолғулар ансамбли учун (1978), “Речитатив”, труба, валторна, тромбон ва литавралар учун (1984) деб номланганлари Халқаро фестиваллар концерт дастурларида ижро этилиб, миллийликка йўғрилган, замонавий муסיқий тил билан ёзилган ижод намунаси сифатида олқишларга сазовор бўлган.

Феликс ЯНОВ-ЯНОВСКИЙ – 1934 йил 28 май куни таваллуд топган, муסיқа санъатининг барча жанрларида баракали ижод қилаётган, сермахсуллиги билан ҳаммага ўрнак бўлаётган композитор. Барча асарларида замонавий оҳанг ва услуб уфуриб турганини эшитувчи дарҳол англаб олади. Айниқса, авангард муסיқа техникасига асосланиб ёзган – “Будет ласковый дождь” мультфильмига муסיқа (режиссёр Н.Тўлаходжаев, 1984), “Вельд” кинофильмига муסיқа (режиссёр Н.Тўлаходжаев, 1987), “ЕСНО”, кларнет, фагот, корнет а-пистон, скрипка, виолончель ва зарбли чолғулар учун (1999) каби, ва яна кўплаб асарлари халқаро микёсда эътироф этилган.

Мустафо БАФОЕВ – 1946 йил 10 ноябрда туғилган, бугунги кунда яшаб ижод қилаётган, ўзининг турли жанрларда яратган асарлари билан элу юрт оғзига тушган, чет элларда ҳам ижод намуналари ижро этилаётган, олқишларга сазовор бўлаётган, ўзининг оригинал мусиқий оҳангига, услубига эга композитордир. Унинг юзлаб асарлари орасида замонавий мусиқа шакл ва услубларига таяниб ёзган бир талай асарлари бор, “Буюк ипак йўли” балет-томошаси (А.Шарипова либреттоси, 1996), “Бухорача концерт”, виолончель ва миллий чолғулар учун (1999) каби опусларини ҳам суюб тинглаш мумкин.

Мирҳалил МАХМУДОВ – 1947 йил 2 январь куни туғилган, мусиқанинг турли жанрларида, айниқса кино мусиқасида кўплаб асарлар яратаётган, асарлари билан номи улуғланган композитордир. Жуда ёшлигидан замонавий мусиқий тилни, услубни асарларига, айниқса симфоник мусиқага киритган илғор ижодкордир. 1972 йилда яратган “Наво” симфонияси катта миқёсда шов-шув бўлишига ҳам замонавий услубларга таяниб ижод қилгани бўлган, деб ишонч билан таъкидлаш мумкин.

Аваз МАНСУРОВ – 1957 йил 2 ноябрда туғилган, мусиқа санъатининг барча жанрларида ижод қилаётган, айниқса болалар кўшиқлари ўз пайтида унга шуҳрат келтирган композитордир. Унинг бир қатор асарлари чет элларда ҳам ижро этилиб, мусиқа шинавандаларининг олқишларига сазовор бўлган. “Шарқ афсонаси” бир актли балети (1983), “Мозийдан садо” поэма-фантазияси (2001) каби бир нечта асарлари авангард мусиқа, яъни замонавий мусиқа услубларига таяниб яратилган. “Мозийдан садо” асосида кинорежиссёр Э.Давыдов мусиқали фильм ҳам олган (“Ўзбектеелефильм”, 2005).

Дмитрий ЯНОВ-ЯНОВСКИЙ – 1963 йил 24 апрелда туғилган, мусиқа санъатининг турли жанрларида ижод қилаётган композитор, айниқса театр ва кино мусиқаси, камер-чолғу ва вокал мусиқаси унинг асарлари орасида асосий ўрин тутди. Ўзбекистонда турли йилларда бўлиб ўтган “Илхом – XX” замонавий мусиқаси фестивалларининг ташкилотчисидир. У ўз ижоди билан кўплаб бугунги ёш композиторларни орқасидан эргаштира олди. Барча асарлари замонавий услубда яратилган. Унинг номи чет элларда ҳам машҳур.

1.6. Шарқ ва Ғарб мусиқасининг интеграцияси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

XX аср — бу Европача бўлмаган миллий маданиятлар композиторлик ижод йўлларининг бошланиш асридир. Миллий ёзув меъёрларини ишлаб чиқишда янги миллий композиторлик мактаблари ўз бадиий тажрибаларигагина эмас, балки бошқа халқларнинг композиция санъати соҳасида эришган ютуқларига ҳам таянадилар. Бунда улар ўз рухлари ва миллий мусиқий маданиятлари интонацион рухига яқин бўлганларини танлаб оладилар. Бундай мактабларнинг ҳар бири композиция тили меъёрларини, гармония, полифония қонунларини, уларнинг миллий мусиқанинг ўзига хослигига кўра модификацияларини ўзлаштиришдан тортиб, то турли

жанрларда ёзилган тўла қонли ва ривожланган асарларни яратишгача бўлган йўлни босиб ўтадилар. Бу яратилган асарларда миллий, ўзига хос мавзуйлик ўз табиатига хос бўлган ривожланишга эга бўлиб, у мантиқли ва мазмунан ишонарли композиция кўринишини олгандир. Ва ниҳоят, тўпланган тажриба асосида миллий усулнинг индивидуал кўринишлари шаклланади. Бу босқичларнинг ҳаммасида мустақил маданиятларнинг ихтиёрий шаклдаги диалоглари бўлиши мумкин: уларнинг кўшилиши, синтездан то усулларнинг диалоги ёки полилогигача ва жанрдан четга чиқмаган ҳолдан то олдига кўйилган мақсад таъсирида умумлаштириш ва трансформациягача.

Миллий маданиятдан четга чиққанда ҳам Европача бўлмаган тажрибадан фойдаланиш чегараланмагандир. Хусусан бу ҳол Европа мусикасини миллий колоритни бошқатдан ташкил этмаган ҳолда мусиқий тил бўёқларининг кенгайиши ва янгиланишига олиб келди (О.Мессиян, джазнинг гармонияга таъсири, Г.Канчеллининг медитатив симфонизми).

Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

Европада биринчилардан бўлиб бу касбни маълум дирижёрлик қобилиятига эга бўлган *ижрочи-мусиқачилар ёки композиторлар* маҳорат чўққисига олиб чиқдилар. Бу ўринда *Люлли, Глюк, Моцарт, Менделсон, Шпор, Вебер, Рихард Штраус, Вагнер, Берлиоз, Ф. Лист, Г. Малер ва бошқалар* номларини санаб ўтиш мумкин. Номлари келтирилган дирижёрларнинг барчаси бу касб билан ўзларининг бошқа мутахассисликлари — композиция, скрипка чалиш ва хоказо билан бир вақтда, параллел равишда шуғулланганлар.

Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни бошқа мактаблардан фарқланиб туради. Санъат — бу инсонга хос шундай фаолият турики, унинг воситасида бир инсон ўз бошидан кечираётган ҳиссиётларни ташқи белгилар орқали бошқаларга етказди, улар эса бу ҳиссиётни ўз қалбларига кўчирадилар, дилдан хис этадилар». Бу эътироф дирижёрлик санъатига бевосита тааллуқлидир. Бунда дирижёрнинг эмоционал таъсир кучи, унинг бошқаларга ҳиссиётларни етказа билиш қобилияти муҳим аҳамият касб этади. Аввало у ўз ҳиссиёти билан оркестрни ром этиши, сўнг эса у билан бирга тингловчиларни сеҳрлаб кўйиши даркор. Айнан эмоционал таъсир кўрсата олиш хусусияти кўп жихатдан дирижёрнинг истеъдоди, унинг артистлик маҳорати ва иши сифатини белгилайди. Бошқаларга ўз ҳиссиётини етказа билиш қобилияти дирижёр ижодининг мустақиллиги, қолаверса — илҳом белгисидир. Том маънодаги илҳом — бу эмоционал самимийлик, чуқур интеллект, санъаткорона темперамент, идрок, эркинлик ва интизом, ўзини бошқариш, юксак маҳорат, ва ниҳоят бу ҳақиқий ёрқин истеъдод ҳамда ақлий меҳнат демакдир. Шу ўринда ажойиб дирижёр А. М. Пазовскийнинг «Дирижёр қайдлари» китобидан Артур Тосканини ҳақидаги қуйидаги мулоҳазаларни келтириш жоиз:

«Шахсан менинг фикримча, Артуро Тосканини замонамиз дирижёрлик санъатининг энг юксак чўққисига эришган инсондир. Унинг даҳолиги, улкан ирода кучи, романтик инсонга хос индивидуаллик ва ҳиссиётчанлиги,

муаллиф матнини ёрқин ва ўзига хос тарзда ўқий билиши, ўзининг артистлик қобилиятини композитор шахсияти ва мусиқаси билан уйғунлаштира олиши, бу мусиқанинг образлилигини янада чуқурлаштириб, унинг шаклини камол топтиришдан иборатдир».

Шу боис дирижёрнинг ўзи аввало мусиқий асарнинг ғоя ва моҳиятини чуқур англаши, шундан сўнггина уни оркестрга етказиб, мусиқачилар унинг мақсадларини амалга оширишларига эришиши лозим. Дирижёр партитурадаги унсиз нота белгиларига ҳаёт ато этиши лозим. Бунда у мусиқани тўғри талқин этиши зарур. Ўз ишини яхши билмайдиган ёки истеъдодсиз дирижёр томошабин олдида ҳаттоки энг ажойиб мусиқий асарни ҳам барбод қилиши мумкин. Айниқса, асар янги, хали кўпчилиқка нотаниш асар бўлса. Шунинг учун янги асарни ижро этишда дирижёр жуда эҳтиёт бўлиши керак. Чунки уни аввал эшитмаган тингловчи дирижёр хатоларини бастакорники деб ўйлаши мумкин.

Албатта, ҳар қандай энг маҳоратли, юксак иқтидор соҳиби бўлган дирижёр ҳам ёмон мусиқани яхши қилолмайди. Бироқ мусиқий асарнинг ноёб томонларини очиб бериш, ёки муаллиф ғоясини бузиб кўрсатган ҳолда, бундай хусусиятларни яшириш — фақат дирижёрга боғлиқ. Шу боис Римский-Корсаковнинг «Дирижёрлик — қоронғу иш» деган ибораси қайсидир маънода шу кунгача ўз долзарблигини йўқотмаган. Гарчи ўша пайтлардаёқ Римский-Корсаковга жавобан, Ипполитов-Иванов «Бу иш фақат дирижёрлик техникаси асослари билан таниш бўлмаганларгагина «Қоронғу эканлигини» айтган бўлсада, бундай асосларни назарий жиҳатдан ишлаб чиқиш иши тўлиқ яқунланган дейиш қийин. Барча мусиқачилар каби, дирижёр ҳам мусиқанинг элементар назариясини, солфеджио, гармония, полифония, мусиқий асарлар таҳлилини яхши билиши керак. Шунингдек у инсон овози ҳақида умумий маълумотларга эга бўлиши, чолғушунослик, мусиқа тарихи, эстетика ва бошқа керакли соҳалардан боҳабар бўлмоғи лозим. Дирижёр оркестр ёки хорга нисбатан раҳбар, ўқитувчи, инструктор бўлишини ҳам унутмаслиги керак. Бу мезонлар дирижёр ҳоҳ ёш, ҳоҳ қари, тажрибали ёки ўз фаолиятини энди бошлаётган бўлсин — барчасига баробар тегишлидир. Албатта, дирижёрлик тажрибасини амалий фаолиятсиз тўплаб бўлмайди. Бироқ, бу фаолиятдан олдин, яъни бошловчи дирижёр оркестр ёки хор қаршисида туриш ҳуқуқини қўлга киритгунча қилиниши лозим бўлган ишлар кўп. Бунинг учун энди фаолият бошлаётган дирижёр алоҳида қобилиятга эга бўлиши керак, бу — ўта муҳимдир. Бундан ташқари у яхши мусиқачи бўлиши, яъни мусиқий маданият ва билимга эга бўлиши лозим. Мусиқа садоларини яхши илғаш, ритм ва темп ҳисси, мусиқий шакл ва услубни тушуниш қобилияти, мусиқий дид, меёр ҳисси, мусиқий хотира, темперамент ва тасаввур каби ижрочи-мусиқачиларга хос хусусиятлардан ташқари дирижёр яна бир қатор алоҳида жиҳатларга ҳам эга бўлиши даркор. Бу аввало қўлларнинг мақсадга мувофиқ ва оҳиста ҳаракатлари ҳамда шунга яраша юз ифодаси ёрдамида оркестр ёки хор аъзоларига мусиқий асарнинг моҳиятини етказа олишдир. Бунда дирижёр ўзини назорат қила билиши, ҳар қандай вазиятда тезкор ва ифодали бўлиши

лозим. Буларнинг бари дирижёрга мусиқа асарларини тингловчи олдида ижро этилаётган пайтда юзага келиши мумкин бўлган оғир вазиятлардан муваффақият билан чиқиб кетиши учун керак бўлади. Дирижёрда ташаббускорлик, қатъиятлилик, интизомлилик, ташкилотчилик истеъдоди уйғунлашган бўлиб, шу билан бирга жамоага нисбатан ҳушмуомалалик, осойишталик ва чуқур ҳис эта билиш қуввати намоён бўлиши керак. Оркестр ёки хор билан яхши ишлаш учун дирижёр зийрак ва оқил педагог-тарбиячи бўлиши лозим. Бунга қўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, мардлик, ҳалоллик ва принципаллик каби хусусиятларсиз, ҳақиқий дирижёрни тасаввур қилиб бўлмайди.

Репетицияларда дирижёр оркестрни у ёки бу мусиқий асарни ижро этишга тайёрлайди. Бунда ҳар бир оркестр ёки хор жамоаси ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ҳисобга олиш зарур. Шу боис дирижёр олдида турган вазифалар кўп бўлади-ю, унга ажратилган вақт эса кам бўлади. Қисқа вақт ичида оркестрга керак бўлган ҳамма нарсага улгуриш лозим. Бироқ, дирижёрнинг ўзи ҳам репетицияга мухтож-ку, айниқса агар оркестр билан янги мусиқий асарни биринчи бор машқ қилаётган бўлса. Агар дирижёр фақат оркестр учун қайғуриб ўзи устида ишлаш ҳақида унутиб қўйса, яъни ўзини назорат қилишдан тўхтаса бу унинг хатосидир. Агар дирижёр ўзи ҳақидагина ўйлаб, оркестрни ташлаб қўйса, ундан-да нотўғри йўл тутган бўлади. Бордию, дирижёр оркестр ҳақида ўйламаса, ўзининг дирижёрлиги ҳақида унутиб қўйса ва фақат шундай бўлиши кераклиги учунгина, мажбуран ишласа ёки хотирасини синаш мақсадида ёддан дирижёрлик қилиб, ўз ҳаракатларининг «гўзаллиги»га маҳлиёлик туйғуси билан яшаса бундан ёмони бўлмайди.

Назорат саволлари:

1. Композиторлик санъатининг ривожланиш тарихи қайси даврлардан бошланади?.
2. Ижодий изланиш жараёнлари ҳақида нималарни биласиз?
3. Мусиқа санъатида “Авангардизм” оқимининг пайдо бўлишига сабаблар нима?
4. XX аср мусиқасига хос жанрлар, шакл ва услублар хусусида гапириб беринг.
5. Мусиқада гибрит жанр деганда нимани тушунасиз?
6. Замонавий мусиқий композиция методларини санаб ўтинг.
7. Дирижёр инглиз тилида қандай маънони англатади?
8. Ганс Рихтер қайси йилларда яшаб ўтган?
9. Дирижёрнинг вазифаси нималардан иборат?
10. Роберт Шуман дирижёрга қандай таъриф айтиб ўтган?
11. Дирижёрнинг образли фирклаши нақадар ёрқин ва аниқлигини намоён этувчи омил - қандай ҳаракат?
12. Европа мамлакатларида дирижёрлар тайёрлаш тизими қандай йўлга қўйилган?

13. Россия профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни нималардан иборат?

14. Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века М., 2015.
2. Габитова А. Минимализм в музыке Т., 2007.
3. Назайкинский Е. Жанр и стиль в музыке – М, 2003.
4. Узбекская музыка на стыке столетий (XX-XXI вв.), проблемы (коллективная монография). Ташкент, 2008.
5. Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005
6. Elizabeth A.H. Green. The Modern Conductor. Prentice hall, upper Saddle, New Jersey. 2004.
7. The Techniques Orchestral Conducting by Ilya Musin. (Translated by Oleg Proskurnya), Edwin Mellen Press Ltd, 2014, USA
8. Неймер В.–Психология дирижирования, Т., 2010
9. Тошматов Э. Дирижёрлик фанидан дарслик, “Мусиқа” нашриёти. 2005.

2-мавзу: Якка, ансамбль ва хор кўринишдаги вокал ижрочилиги. Театр, концерт ва кино соҳаларидаги замонавий вокал ижрочилиги. Товуш гигиенаси асослари. Овоз ёзиш студияларининг ишлаш тамойиллари. Вокал санъат педагогикаси муаммолари Таълим жараёнининг тузилмаси.

Режа:

- 2.1. Вокал санъатида стилистик йўналишлар ва улар хусусида хорижий адабиётлар (тахлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).
- 2.2. Миллий ва замонавий куйлаш услублари.
- 2.3. Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар тахлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.
- 2.4. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари.

Таянч иборалар: *Вокал санъати, астилистик йўналиш, куйлаш услублари, бадихавийлик, фраза, оҳанг, аккомпанемент, анъанавий хонандалик, академик хонандалик, эстрада хонандалиги, ўн икки мақом,*

шашмақом, бел канто, опера, речитатив, жаз, эстрада, свинг, бинниги, гуллиги, ишками, бадиҳавийлик, импровизация

2.1. Вокал санъатида стилистик йўналишлар ва улар хусусида хорижий адабиётлар (таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).

Вокал санъатида стилистик йўналишлар кўп асрлар мобайнида, ер юзининг турли қитъаларида босқичма-босқич шаклланган. Хусусан, Осиё мамлакатларида халқ кўшиқчилиги, Европада черков вокал айтимлари, Африка, Австралия, Америка мамлакатларида куйлаш санъати ўзгача ўзига хослик билан ривож топган.

Ўзбекистон мисолида куйлаш санъати тарихини кузатадиган бўлсак, касбий мусиқа сифатида илк шаклланиш даври - Кушон подшолиги даври мусиқага оид ашъвий манбаларида ўз аксини топган. Касбий мусиқа намуналарини яратишда халқ мусиқаси муҳим замин ва манба эканлиги олимлар томонидан эътироф этилган. Касбий мусиқанинг оғзаки услубда яшаш анъанаси ва ривож топиши барчага маълум.

Ўн икки мақом ва Шашмақом. Мақомларнинг қадимий тарихи ўзаро фарқли икки йирик даврга ажралган. Биринчи давр - мазмунини мақомларнинг макон-замон нуқтаи назаридан дастлабки куй-оҳанг қатламлари ташкил этган. Мақомларнинг иккинчи муҳим даври - мақом тизимларининг шаклланиш жараёни бўлганлигидир. Айни пайтда уларнинг касбий мусиқа қатламининг маълум босқичи, шунингдек, ривожланган мусиқа илми, фалсафа, математика фанлари ҳамда шаҳар (сарой) маданий муҳити каби омиллар билан шартланганлиги ҳам асослидир. Аллома Абу Наср Форобийнинг бу борадаги буюк хизматлари унинг мусиқага оид рисолаларида ўз аксини топган. Ўн икки мақом тизими Урмавий ва Шерозийларнинг мусиқа илмига оид асарларида ёритилган. Мароғий, Жомий, Хусайний, Кавкабий ва Чангий каби амалиётчи ва назариётчи олимлар ҳам кўп изланишлар қилишган. Ўн икки мақом мажмуасига мансуб мақомлар, овоза ва шўъбалар бугунги кунгача сақлаб келинмоқда.

Шашмақом туркуми - Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ жеб номланган бўлимлардан иборат. Шашмақом Ўн икки мақом тизимининг миллий (махаллий) мусиқий макон шарт-шароитларида ривожлантирилиши натижасида XVIII аср ўрталаида узил-кесил шаклланган. Унда композиторлик санъати анъаналари илмий жиҳатдан муайян тизимга солиниб, тасниф этилган. Шашмақом – олти мукамал парда ва уларга мос куй ва ашулалар мажмуасидир. Унинг таркибидаги мақомларнинг ҳар бири йирик шаклдаги туркумли асарлардан иборат. Бу мақомлар оғзаки анъана тарзида, яъни

устоздан шогирдга «оғзаки услуб» воситасида ўтиб, бизнинг даврга қадар етиб келган. Улар **Мушкилот (чолғу) ва Наср (ашула) бўлимларидан иборат.**

Наср бўлими. Шашмақомнинг ашула бўлимлари мураккаб шаклдаги шўьбалардан таркиб топган. Ашула бўлимларида тузилиши жиҳатидан бири-биридан ажралиб турувчи икки хил шўьбалар гуруҳининг мавжуд. Булардан биринчисига - Сарахбор, Талқин, Наср каби шўьбалар ва Уфар қисми киради. Шўьбаларнинг мураккаб шаклий тузилмалари мавжуд. Намудлар уларнинг шўьба авжларида келади. Шашмақомнинг II гуруҳ шўьбалари ўзига хосдир. Уларнинг Шашмақом туркумида нисбатан кеч шаклланганлиги ва уларда назирагўйлик анъанасининг ўзига хос акс этган. Савт ва Мўғулча номли шўьбаларнинг етакчилиги ҳамда ҳар бирининг Талқинча, Қашқарча, Соқийнома ва Уфар номли шохобчаларидан иборат. Ушбу шохобчаларнинг юзага келишида асосий шўьбаларнинг куй-оҳанглари сақланиб, уларда доира усулларининг ўзгариб боради.

Мақом ижрочилиги анъаналари. Мақом чолғу ва ашула йўлларининг тингловчига тўғри етиб боришида ижрочилик санъатининг аҳамияти катта, албатта. Созанда ва ҳофиз махсус малакага эга бўлиши, бунинг учун «устоз-шогирд» мактабида таҳсил кўрган бўлиши лозим. Мақомларни ижро этишда икки чолғу – танбур ва доиранинг ўрни муҳимдир. Мақомларни турли таркибдан иборат ансамбл шаклларида ижро этиш анъанаси мавжуд. Мақомларнинг туркум шаклида ижро этилиши азалдан шаклланган.

Хоразм мақомлари. Хоразм мақомлари Шашмақом шаклидадир. Шашмақом Хоразм шароитига мосланиб, катта ўзгаришларга учраган. Хоразмлик машҳур бастакорлар - Ниёзжон Хўжа, Феруз. Комил Хоразмий, Муҳаммадрасул Мирзо ва бошқалар мақомларга янги чолғу қисмлари басталаганлар. XIX асрда Хоразм мақомларининг Комил Хоразмий ихтиро қилган «Танбур чизиғи» воситасида ёзиб олинган. XX асрнинг 50- ва 80-йилларида Матниёз Юсупов томонидан беш чизиқли нота ёзувларига олиниб, нашр этирилган.

Хоразм мақомларининг «айтим йўллари». Хоразм мақомларининг ашула бўлими «айтим йўли» дейилади. Ашула бўлимининг тузилиши, таркиби ўзига хос. Шашмақом туркуми билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ҳам бор. Хоразм мақомларининг машҳур ижрочилари. Хоразм мақомларининг бизга маълум бўлган маҳоратли ижрочилари бир неча авлоддан иборатлиги. XIX аср бошларида Комил Хоразмий, XIX аср иккинчи ярми-XX аср бошларида Комил Хоразмийнинг шогирдлари фаолияти.

Фарғона-Тошкент мақом йўллари. Бу турдаги мақомлар Бухоро ва Хоразм мақомларидан фарқли ўлароқ яхлит бир туркумни ташкил этмай, балки алоҳида-алоҳида чолғу ва ашула йўлларида иборатдир. Хусусан, Баёт,

Дугоҳ Ҳусайн, Чоргоҳ, Гулёр-Шаҳноз, Сегоҳ ва Насруллои кабилар ташкил топган. Фарғона-Тошкент мақом йўллари таркибида бир қисмли намуналардан, беш- етти қисмгача бўлган туркум асарларнинг мавжудлигини эхтироф этиш мумкин.

Фарғона-Тошкент мақом ашула йўллари. Фарғона-Тошкент мақом йўлларида «Фарғона -Тошкент мусиқа услуги»га хос бўлган - ялла, ашула, ва катта ашула жанрларининг хусусиятлари намоён бўлади. Ашула йўллари мумтоз шеърят асосида «ўқилиши» тадқиқот қилинган, уларни ижро этганлар таниқли ижрочиларнинг номлари машҳур . Ёввойи мақом. Фарғона-Тошкент мақом йўллари катта ашула йўлига мослаб айтиш амалиёти мавжуд. Ёввойи мақом ибораси «усулсиз мақом» ўрнида ҳам ишлатилади.

Хорижий давлатларда вокал мактаблар. Вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва саҳна маданияти. Кадрлар тайёрлаш бўйича илғор хорижий тажрибалар. Вокал ижрочилигида замонавий техник воситалар. Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар. Хонандаликда маҳаллий услублар

Вокал санъатида стилистик йўналишлар академик ижрочилик йўлида ҳам шаклланган. Фарбий Европа, Франция, Немис, Рус, Ўзбекистон вокал санъати ўз тарихига эга.

Фарбий Европа вокал санъати тарихи. Фарбий Европа вокал санъатининг тарихи Италиялик миллий вокал мактаби. Илк опера муаллифлари. XVI-XVIII асрларда Италиядаги флоренциялик, неаполетан, венециан опера ва вокал мактаблари. XV-XXасрларда итальян вокал педагогикаси. А.Скарлатти - *Bel canto* асосчиси. Ж.Вердининг ижоди-миллий опера мактабининг чўққиси. Буюк хонандалар: В.Аркили, Ж.Рубини, Ж.Паста, А.Патти, Ф.Таманьо, М.Каллас, Р.Тебальди, Марио дель Монако ва бошқалар.

Франция вокал санъати тарихи. Француз миллий вокал мактабининг тузилиши ва ривожланиши. Ж.Люлли лирик трагедияларнинг яратувчиси. Операда речитатив ўрни. Х.Глюкнинг опера реформаси. Унинг кўшиқчиларга талаблари. Катта француз операсининг шаклланиши асослари. Ф.Обер, Д.Мейербер-янги жанр яратувчилари. Француз вокал педагогикаси. Француз опера ижрочилари: А.Нурри, Ж.Дюпре, М.Малибран, П.Виардо.

Немис миллий вокал мактаби. Немис опера яратилиши ва унинг ривожланиши. Г.Шютц - биринчи немис опера бастакори. Гамбург операси, Реалистик опера драматургия яратилишида В.Моцарт ижодининг аҳамияти. К.М.Вебер ижодида немис миллий операсининг тасдиқланиши. Немис вокал педагогикасининг асосчиси; педагогика ривожланиши. Немис буюк опера хонандалари: А.Ланге, И. Хофер, И.Шиконедер, А.Годлиб.

Рус вокал санъати тарихи. Рус операсининг яратилиши ва ривожланиши. Миллий опера театри яратилишининг муҳим асослари. М.Глинка-композитор, педагог, ижрочи, рус опера ва вокал мактабларининг илк асосчиси. Глинка операларини сахнага қўйилиши ва рус опера кўшиқчиларини ўсишида уларнинг аҳамияти. О.Петров, А.Воробьева-Петрова, М.Степанова, С.Гулак-Артемковский-Глинка операларининг илк ижрочилари. Камер-вокал жанрида Даргомижский ижодининг аҳамияти. П.Чайковский ва Могучая кучка бастакорларининг опера ва вокал ижоди. С.Мамонтов режиссёр-новатор ва унинг опера театрининг роли. Петербург ва Москвада консерваториялар очилиши. Биринчи устозлар: Г.Ниссен-Соломан, И.Прянишников, А.Додонов, У.Мазетти. Рус вокал педагогикасининг ривожланиши. Буюк рус опера хонандлари: Н.Фигнер, Ф.Шаляпин, Л.Собинов, А.Нежданова, В.Барсова, И.Архипова, Е.Образцова, Т.Милашкина, В.Атлантов ва бошқалар.

Ўзбекистон вокал санъати тарихи. Ўзбек операси ташкил этишининг асослари. Ўзбек опера ва вокал санъатининг ривожланиши. Миллий вокал маъданияти. Шошмақом-миллий профессионал санъати ёдгорлиги. М.Қори-Ёқубов ва Тамара Хоним ижоди. М.Ашрафий ва С.Василенконинг илк «Бўрон» ўзбек операси. К.Зокиров, Х.Насирова, М.Муллажанов, М.Қори-Ёқубов шу операнинг биринчи ижрочилари. А.Навоий номидаги давлат театри курилиши (1947). Рус ва ўзбек бастакорлари операларининг ўзбек тилида сахнага қўйилиши. Ўзбек опера ижрочиларининг вокал маҳорати тикланишида уларнинг аҳамияти. Ўзбек операси тараққиётида ва унинг пропагандасида С.Юдаковнинг Майсаранинг иши спектаклининг аҳамияти. М.Ашрафий-атоқли бастакор, дирижёр, жамоа арбоби. Ўзбек опера санъатида унинг ижодининг аҳамияти. «Дилором» операси. С.Қобулова, С.Ярашев, К.Зокиров- шу операнинг илк ижрочилари. Самарқандда (1964-1991) опера театрининг мавжудлиги. Ўзбек операси ривожланишида театрнинг аҳамияти. Мустақиллик даври мобайнида М.Бурхоновнинг Алишер Навоий, А.Икромовнинг Буюк Темур, М.Бафоевнинг Ал-Фарғоний ва бошқа операларнинг яратилиши.

2.2. Миллий ва замонавий куйлаш услублари.

“Жаз” ва “эстрада” атамасига доир тушунчалар ҳозирги даврда барча маълум. Ғарбий, Марказий, Жанубий Африка халқлари мусиқа маданияти, Африка хабашлари меҳнат ва маросим мусиқаси, XVI-XVIII асрлар Шимолий ва Жанубий Америка мусиқа маданияти, XIX аср АҚШ архаик (қадимий) ижодиёти асосида жаз услуби шаклланди.

Жаз мусиқасининг фольклор асослари. Жаз мусиқасининг фольклор асосланган. Мумтоз (классик) жаз мусиқаси ривожининг асосий тамойиллари ва услублари мавжуд. Янги Орлеан жаз услуби, Чикаго жаз услуби. Свинг жаз услуби эндиликда ҳаммага маълум.

Жаз намоёндалари. Мумтоз (классик) жаз мусиқасининг ҳам таниқли намоёндалари етишиб чиқди. Замонавий (модерн) жаз мусиқаси услуб ва йўналишлари ҳам шаклланди. Модерн жаз мусиқаси таниқли намоёндалари номлари эндиликда мусиқа тарихи саҳифаларидан муносиб ўрин эгаллади.

Ўзбек анъанавий ашула ижрочилиги. Ўзбек анъанавий ашула ижрочилигида уч хил усул мавжуд. Бинниги, гуллиги, ишками атамаларининг маънолари ва таърифлари шу хил куйлаш усуллари билан белгилади. Бинниги ва гуллиги усулида айтадиган ижрочилар, ишками услубида ижро этадиган ашулачилар номлари элу юртга таниш. Ишканинги ханақойи гумбазли тури ва унинг таърифи тадқиқотлар объекти бўлган.

Машҳур хонандаларнинг қисқача ижодий фаолияти. XIX аср охири XX аср бошларида яшаб ижод этган Ота Жалол Носир ўғли 1845-1928 йилларда ижодий фаолият олиб борган. Унга Устози Куллий деб ном берилган. Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов 1852-1936 йилларда яшаб ижод қилиб, хонанда, созанда, бастакор сифатида машҳур бўлган. У хонандаликни асосан дутор жўрлигида амалга оширган. Мулла Тўйчи Тошмухамедов 1868-1943 йилларда яшаб, Фарғона-Тошкент йўллариининг машҳур ижрочиси ҳисобланган. Қурбонниёз Авазматов 1868-1961 йилларда, Абдулла Файзуллаев 1869-1944 йилларда, Леви Бобохонов 1873-1926 йилларда ўз ижодий фаолиятини олиб борганлар ва санъатимиз ривожига беқиёс хизмат қилганлар.

Янги давр мақом ижрочилиги анъаналари. Бугунги кунда Ўзбекистонда мақомотнинг уч тури – Бухоро мақомлари, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўлларига доир ижрочилик анъаналарининг маданий меросимиздан бирдай ўрин эгаллаган. Ю.Ражабий ва Ф.Содиқовларнинг бадиий анъаналари ижодий давом эттирилаяпти. Хоразм мақомларига хос кўхна бадиий анъаналар Хоразм вилоятининг Ҳожихон Болтаев номидаги мақом ансамбли томонидан қайта тикланмоқда. Шунингдек, Фарғона-Тошкент мақом ижро йўлларига доир анъаналар ансамбллари фаолиятида давом эттирилмоқда. Мақом ижрочиларининг Республика танловлари ноёб мусиқий маданий меросимиз кейинги авлодларга ўтиб боришига катта туртки бўлмоқда.

Жазнинг жаҳон маданиятидаги ўрни. Жаз - жаҳон мусиқа маданияти кесимида алоҳида ўринга эга катта аҳамият касб этмоқда. Россияда жаз мусикасининг шаклланиш босқичлари кузатилди ва XX аср иккинчи ярмида эстрада – жаз мусикаси юксакларга кўтарилди.

Ўзбекистонда жаз мусикаси. Жаз Ўзбекистон мусиқа маданияти кесимида ҳам бугунги кунда ўз мухлисларига эга. Ўзбек композиторлари ижодида симфожаз услуби пайдо бўлганлигини мусикашунлс-олимлар кейинги даврларда эътироф этишмоқда. XX аср иккинчи ярмида жаз ва оммавий мусиқа ижобий ва айрим ҳолларда салбий таъсир кучи сифатида ҳам тортишувларга сабаб бўлмоқда. “Оммавий маданият”нинг бир кўриниши сифатида ёшлар тарбиясига кўрсатаётган таъсири ОАВларида тез-тез эътироф этилмоқда.

Жаз ва Рокнинг ижтимоий ҳаётга таъсири. XX аср АҚШ ижтимоий – кўшиқ фольклорида сиёсий кўшиқ жанри сифатида шаклланиб, XX аср иккинчи ярмида ёшлар ҳаракати ва ижтимоий-норозилик кўшиқлари яратилишига туртки бўлди. XX аср мусиқа маданиятида эстрада мусикаси, Рок йўналишининг шаклланиши ва ривож асосан профессионал композиторлар ижодида намоён бўлмоқда. Рок мусикаси услуб ва йўналишларининг тавсифи энциклопедиялар саҳифасидан ҳам ўрин олган.

Ўзбек мусиқа маданиятида оммавий жанрлар. Композиторларимизнинг оммавий жанрларда яратаётган асарлари “оммавий маданият” намуналарига қарши қўйилиб, ёшларни келакка, порлоқ ҳаётга ишонч руҳида тарбияламоқда. XX аср бошларида, аниқроғи 1920-30 йилларда ўзбек мусиқа маданиятининг бир йўнилиши сифатида ўзбек кўшиқчилик санъати тез суръатларда ривожланди. 1920-40 йиллар ўзбек кўшиқчилик санъати, 1940-50 йиллар ўзбек кўшиқчилик санъати янги-янги ижод намуналари билан алоҳида-алоҳида халқимиз қулоғига сингди. Бунда машҳур Эстрада-симфоник оркестрининг фаолияти катта эътирофга сазовордир. Ботир Зокиров ўзбек эстрада мусиқа мактаби асосчиси сифатида тан олинди. Ўзбек кўшиқчилик санъатида симфожазга асосланган профессионал асарлар яратилди. 1960-1980 йиллар эстрада хонандалари ижоди янгича ижро услубларига қараб бурилди. Бунда аранжировка санъатининг таъсири катта бўлди. Эстрада кўшиқи ўзбек композиторлари ижодидан муносиб шрин олди. 1980-йилларда “Ялла” каби вокал-чоғу ансамбллари пайдо бўлди. 1990-2016 йилларда ўзбек эстрада мусикаси ўзбек эстрада мусикаси шоу-бизнес тизимида ҳам ўз шрнига эга бўлди.

Ўзбекистонда академик хонандалик таълими шаклланди, вокал педагогикасининг ривожланиши дунёга машҳур бўлганини катта саҳналарга чиқаётган ёш авлод вакиллари маҳоратида кўриниб турибди, албатта.

Ўзбекистоннинг буюк опера хонандалари: М.Қори-Ёқубов, Х.Носирова, Н.Ахмедова, С.Қобулова, С.Ярашев, А.Азимов, Н.Хошимов, Қ.Мухитдиновлар санъат мактабларини бугунги кунда М.Раззоқова, Н.Султонов, А.Ражабов, Р.Усмонов кабилар давом эттирмоқдалар.

2.3. Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси йиллар давомида чолғу ижрочилигида азалдан мавжуд услубга тақлид сифатида намоён бўлди. Импровизациянинг академик ва джаз йўналишларида кўпроқ учратиш мумкин. Жаз импровизациясида усулнинг аҳамияти катта. Жаз усуллари ва унинг ўзига хос тарафлари профессионал даражада импровизация қила олишга туртки бўлади. Аккордларнинг харф рақам белгилари (катта ва кичик учтовушликлар, мажор ва минор септаккордлар, ортиррилган ва камайтирилган аккордлар ва нонаккордлар), альтерация белгилари - аккорд товушларини ярим тон кўтариш ёки тушириш белгилари ҳисобланиб, импровизацияни ёқимли амалга оширишга кўмак беради. Мелодик йўналишлар - жаз импровизациясида арпеджио йўналишининг ролини янада оширади. Ёрдамчи ва ўткинчи товушлар, диатоник ва хроматик ёрдамчи товушлар импровизация қилишда жозиба касб этади. Блюз, классик блюз шакли, куйи, ўзига хос хусусиятлари, унинг лади ва гаммаси классик унсурларда ўзгачадир. Блюз гармониясининг хусусиятлари, блюз гаммаси ва унинг хусусиятлари барча маданиятларга мос келади. Жаз йўналишлари - жаз импровизациясида оҳанг ривожланишининг аҳамиятини, секвенциялар ва уларнинг импровизациядаги ўрнини оширади.

2.4.. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари.

Авангардизм бу – XX асрнинг 1-чорагида пайдо бўлган замонавий мусиқанинг янги оқими эканлиги барчага маълум бўлиб, XX аср ўрталарида тараққий топди. Уни тушуниш учун замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ҳаёти ва ижоди билан яқиндан танишиш лозим. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инъкор этиб, XX асрда турли композиторлик оқимлари пайдо бўлди ва жаҳон мусиқасининг классик кўринишлари тубдан ўзгаришига асос бўлди. Бизга яқин ва тушунарли бўлган рус мусиқасида ҳам биринчи ва иккинчи авангард даврлари кузатилди....

Гибрит жанрлар пайдо бўлди. Концерт — симфония, симфония — мақом, виолончел, баян ва камер оркестр учун партита, симфоник оркестр, 4 та электрогитара ва джаз — группа учун концерт каби жанрлар аралашмалари — одатда турли ғоялар, маданиятнинг турли хил қатламларининг тўқнашуви сифатида намоён бўлади. Баъзи бир ҳолларда улар жанрлар синтезини яратишади: симфония — мемориал, аралашма (гибрид) ва бу гармоник натижага олиб келади.

Жанрий экспериментлар натижасида стилизация, полистилистика, индивидуал услублар каби тушунчалари пайдо бўлди. Энди шу билдирилган фикрлар билан боғлиқ мусиқа намуналарини амалий машғулотларда тинглаш жоиз.

XXI аср композиторлик (композиторлик) санъатида ҳам атом асри ҳисобланмиш – XX асрда, давр тақозоси билан ўз-ўзидан пайдо бўлган сериявий мусиқа, сонорика, алеаторика, полистилистика, минимализм, постминимализм, постмодернизм, неоклассицизм, электрон мусиқа каби турли мусиқа яратишнинг турли услублари янада ривож топди. Булар айнан композиторлик санъатида замонавий тенденцияларнинг билвосита шаклланишига, классификация қилинишига олиб келди.

Композиторлик ўзининг XX асрдаги эволюцияси жараёнида халқ мусикасидан тортиб, то электрон мусикагача тараққий этди. 21-асрда яна қайтиб халқ мусикасига қайтиш омилларининг вужудга келтирмоқда. Темперацияланган создан қайтиш, ўрта аср мусиқа ладларига қайтиш тенденциясининг юзага келиши ҳам энди-энди кузатилмоқда. Шу билан бирга халқ чолғуларига мурожаат, халқ чолғуларида янги ифода воситаларининг намоён бўлиши замонавий услубларда ижод қилаётган миллий композиторлик мактаблари вакилларига новаторлик ишларини амалга оширишларига туртки бўлмоқда. Янги тембр, янги мусиқий чолғуларнинг кашф этилиши ўз-ўзидан ижодий изланишлар натижасида рўёбга чиқмоқда.

Чолғулаштириш санъатида ҳам “замонавий нота графикаси” тушунчаси пайдо бўлиб, ҳамма учун тушунарли бўладиган белгилар классификацияси такомиллашяпти. Ўрта аср мусиқа ладларига эҳтиёжнинг ошиши туфайли янги замонавий нота графикасининг вужудга келиши асосли таърифланмоқда. Замонавий мусиқанинг замонавий нота графикасида акс этирилиши, классик нотаграфия тарафдорлари томонидан ҳам қабул қилиниб, аста-секин ижодий изланишлар амалиётига киритилмоқда. Ифода воситаларини акс эттирувчи белгиларнинг ижодкорлар томонидан индивидуал ҳолда тизимлаштирилиши, ахборот маконида тез суръатларда муҳокамада бўлиб, бошқалар томонидан ҳам ижодий жараёнларга тадбиқ этилмоқда ва янги авлод мусиқачилари томонидан ҳам ўзлаштириляпти.

Пендерецкий, Кшиштоф (Penderecki, Krzysztof) 1933 йилда туғилган, польшп мусиқий авангардининг ёрқин вакили. Унинг мусиқаси ҳақида куйидагича таъриф кенг тарқалган: “...мусиқаси тонлардан эмас, балки товушлардан ташкил топган”. Пендерецкий ўз одига товуш унсурларини ноананавий йўл билан кенгайтириш ва улар тингловчига эмоционал таъсирига эришишни мақсад қилган. Асарларида кутилмаганда хуштак чалишлар, хайқирик-бақириклар, пичирлашлар каби товуш эффектларини қўллай бошлаган. Торли чолғуларга чертиш, ишқалаш кабиларни ҳам усталик билан киритган.

К.Пендерецкийга машҳурлик 1966 йилда – Хиросима курбонларига “Йиғи” деб номланган асаридан кейин келди.

Щедрин, Родион Константинович 1932 йилда туғилган, рус композитори. Ҳам композитор, ҳам пианиночи сифатида тез машҳур бўлиб кетди. Театр учун яратган асарлари - балет “Конек-Горбунок” (1960), Кармен-сюита (1967), операси “Не только любовь” (1961) кабилар Москвадаги Катта театрда сахналаштирилган. Рус фольклор оҳангларига асосланган Фортепиано учун “Озорные частушки” (1963) номли концерти, Балетларидан – “Анна Каренина” (1972), “Чайка” (1980), “Дама с собачкой” (1986), опера “Мертвые души” (1977) янада шуҳрат чўққисига кўтарилишига сабаб бўлди. Унинг ютуғи мусиқий авангард оқими техникасини усталик, нозик моҳирлик билан асарларига сингдиргани сабаб бўлди. Композитор ўз изланишларини “сўнг-авангард” методи деб таърифлаб, “электик” услуб номини беради.

Шнитке, Альфред Гарриевич 1934–1998 йилларда яшаб ижод қилган замонавий машҳур рус композиторидир. Асарлари орасида опера, балет, симфония, камер ва хор мусиқаси жанрларига мансуб опусларни учратиш мумкин. Театр ва кино учун кўплаб мусиқа ёзган. 1990 йил мунтазам Германияда яшаган.

XX аср иккинчи ярмида жуда кенг тарқалган мусиқий фаолиятнинг тури кўпуслублик (полистилистика) ривожланди. Бу - услуб плюрализм вазиятини маданий ҳаётдан бир бадий асарнинг матнига кўчиришдир. Буюк бурилиш даври албатта янги санъатнинг кўп сонли декларацияларини келтириб чиқарди. Улар ўтмиш билан алоқаларини узганликларини эътироф этдилар. Анъана, канонга бўлган муносабат тескари томонга ўзгариб, бирламчи бўлиб эксперимент олдинга чиқади. Бу жараён XIX асрнинг охириги йилларида бошланиб: символизм, импрессионизм — улар янги санъатнинг бошловчилари эди. Худди шу вақтда «санъатнинг ичини бўшатишдан бош тортиш», «бадий матндан муаллифнинг интим муаммоларини олиб ташлаш» каби шиорлар олдинга чиқди.

Бадий фикр ҳодиса ва хиссиётларни тавсифлашнинг хаёлий ёки эпик кўринишларига мурожаат қилади. Ана шундай заминда ҳам фольклоризм, ҳам неоклассицизмнинг йўналишлари бўлган — небарокко, афсона ижодиёти, урбанизм, фовизм пайдо бўлади.

Муסיқий ёзувдаги бурилиш муסיқий воситалар ифода бўёқларини бошқатдан кўриб чиқиш йўлидан борарди.

Агар мумтоз матн асосини куй ва гармония ташкил этган бўлса, янги муסיқий тилда фактура, тембр, динамика, артикуляция ва агогиканинг роли кучайди. Мелос билан боғлиқ бўлмаган ритмнинг мустақил функцияси ўсиб боради. Бундай қайта кўриб чиқиш ладогармоник янгиликлар асосида бажарилиб, авваламбор, диссонансни бўшатиш (раскрепощать), гармониянинг ладлар товушқатори 12 тонлигини мажор — минорли марказлашган функционалликдан воз кечишдан бошланди. Мумтоз гармониянинг қудратли ташкилий имкониятлари бошқа ташкилий омилларга жой бўшатиб беришга мажбур бўлди. Бунга ёзув техникаларини мисол қилиш мумкин. Бу техникаларнинг турли хил бўлишларига қарамай, уларнинг кесишиш нуқталари ва текис қутблашиш тизимлари сезилиб туради. Бу техникаларнинг ҳаммасида интонацион — мелодик бошланиш ролининг камайишини таъкидлаш лозим. Унинг ўрнига фонизм ёки рационал ташкилотчилик ролининг ўсиши билан тўлдирилди. Ҳамма техникаларни қарама — қаршилиқ кўринишида ифодалаш мумкин: сериялийлик — алеаторика, пуантилизм — сонористика, электрон — конкрет муסיқа, алгоритмик — стохастик муסיқа. Вазиятнинг қизиклиги (парадоксальность) шундаки, маълум бир техника тарафдорлари индивидуаллаштиришга интилишиб, аммо индивидуал ягоналикка эриша олмадилар. Бу муסיқани ташкил қилиш интонацион-мазмуний қатламини йўқлигидан келиб чиқади. Бутун кейинги муסיқа тарихи бу вазиятдан чиқиб кетиш йўлини излашга, муסיқий ифодавийлик бўёқларини кенгайтиришга олиб келди.

Назорат саволлари

1. Овозлар классификацияси ҳақида гапириб беринг.
2. Жаҳон операси юлдузларини санаб беринг.
3. Қуйидагилар XX асрда қайси жанрнинг ёрқин вакиллари ҳисобланадилар: З.Лодий, А.Доливо, Н.Дорлиак, З.Долуханова?
4. Л.Паваротти, Ш.Миллс, Т.Хемпсон, П.Бурчуладзе кабилардан қайси бири замонамизнинг энг атоқли тенори ҳисобланади?
5. “Шашмақом” ашула бўлими таркиби айтинг.
6. “Савти Сарвиноз” қайси мақомдан ва ғазал муалифи ким?
7. “Соқиномаи Баёт” қайси шоирларнинг ғазаллари билан ижро этилади?
8. “Мақом” ибораси биринчи бўлиб ким тамонидан қўлланилган?

9. Ўзбекистон эстрада кўшиқчилигидаги стилистик йўналишлар
10. “Этно-жаз” услуби нимага таянади?
11. Соул йўналишининг замонавий намоёндалари?
12. Поп мусиқаси қироли?
13. «Импровизация» тушунчаси нимани англатади?
14. Н.Абдуллаева, Ф.Зокиров, К.Раззоковаларнинг ижодидаги ижро услуби?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ю.Ражабий. «Ўзбек халқ мусиқаси I, II, III, IV, V». – Т., 1958.
2. Турли муаллифлар. Нота адабиётлари. 1956-2008.
3. Раззоқова М.Қ. Академик хонандалик асосларига кириш. – Тошкент: 2014, Шарқ. – Б. 200.
4. Ерошина Г. Некоторые аспекты работы над вокальными произведениями. – Т., 2011.
5. Д.Амануллаева. «Эстрада хонандалиги». Магистрлар учун дарслик (қўлёзма). – Т., 2014.
6. Д.Амануллаева. Вокализлар (қўлёзма). – Т., 2014.

3-мавзу: Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замонавий методикаси. Очик дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси.

Режа:

3.1. Таълим жараёнининг тузилмаси. Машғулот турлари, шакллари. Муסיқа фанлари ўқитилишида замонавий ёндашувлар.

3.2. Профессинал ва ҳаваскор ижрочиликнинг узвий боғлиқ жиҳатлари.

3.3. Машхур чолғучиларнинг ижоди. Улар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.

Таянч иборалар: *чолғу ижрочилиги, профессионал ижрочилик, ҳаваскор ижрочилик, устоз-шогирд, мумтоз муסיқа, репертуар, мушикилот*

3.1. Таълим жараёнининг тузилмаси. Машғулот турлари, шакллари. Муסיқа фанлари ўқитилишида замонавий ёндашувлар.

Муסיқа фанлари машғулотларлари педагогиканинг дидактик назарияси ва принциплари асосида тузилади. Мазкур принциплар муסיқа фанлари ўқитувчиси ҳамда талаба томонидан бажариладиган барча таълим асослари-машғулотлар мазмунининг методлари ва машғулотларларнинг тузилишидаги асосий талаблар ва унинг йўналишларини белгилаб беради. Мазкур принциплар асосан, ўқув материалларини қўллаш, муסיқа машғулотлари (дарслари) мазмуни ва режасини тузиш жараёнида қўлланади. Юқоридаги қайд этилган умумдидактик принциплари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, муסיқа машғулотларини давлат таълим стандартига мувофиқ миллий хусусиятларини асос қилиб муסיқа фаолияти изчиллигини таъминлайди.

Муסיқа фанлари машғулотларларининг дидактик принциплари бир неча турдан иборат:

1. *Муסיқа фанлари таълими ва тарбиясида тизимлилик, илмийлик ва давомийлик принципи.*

Муסיқа таълими фанлари ва тарбиясида тизимлилик, илмийлик ва давомийлик принципи ҳар бир машғулотларда ўзининг тузилиши ва мазмуни билан илмий асосда ташкил топиши лозим. Муסיқа ҳақидаги билимлар дойраси, муסיқа таълими ва тарбиясининг асосий омилидир. Унда инсоният яратган муסיқага оид қоидалар, хулосалар, умумлашган муסיқий тажрибалар ўз аксини топган. Уларни ўзлаштириш - муסיқа амалиёти йўлида билим ва кўникмалар ҳосил қилиш демақдир.

Илмийликни, тизимлиликсиз амалга ошириш қийин. Машғулот (дарс)ларнинг барча ўқув фаолиятини ҳамда кейинги машғулот (дарс)ларнинг

ўзаро мантикий боғланиши тизимлилик асосини ташкил этади. Куйлаш ва тинглаш учун асарларни билим ва малака даражасига кўтариб, соддадан мураккабга, номаълумдан маълумга қараб ўзлаштириб бориш принциплари муайян тартибга мос бўлиб, тизимлилик демакдир. Машғулотларнинг ҳар бир фаолияти ўз навбатида, ҳар бир машғулот, дарсларнинг мантикий давоми бўлиб, педагогик мақсадларни тобора амалга ошириши давомийлик принципи демакдир.

Муסיқа дарсларида муסיқий билимларни ўзлаштириш мукамал ўйланган ва асосланган тизим бўйича ўтилиши ўта муҳим аҳамиятга эга. Бериладиган билимлар соддадан мураккабга қараб йўналтирилган бўлмоғи даркор. Ушбу принципнинг бузилиши болаларнинг ўқув материални ўзлаштиришларига салбий таъсир кўрсатади, уларнинг муסיқа маданияти машғулот (дарс)ларига бўлган қизиқишларини сўндиради. Муסיқий билимларни тушунтиришда муסיқа раҳбари (ўқитувчиси), аввало, ўтилган мавзуларга таянмоғи лозим. Муסיқа саводи, жумладан, муסיқий билимларни ўзлаштириш жараёнида бериладиган билимлар аниқ тизимга солинган бўлмоғи керак. Янги тушунча ва билимлар аввал ўзлаштирилган билимларга асосланган бўлиши, аста-секин кенгайтирилиб ва чуқурлаштириб борилиши лозим.

Э.Б.Абдуллин:-«...Муסיқий таълимнинг моҳияти, мақсад ва вазифалари, йўналиши, мазмун ва жараёнининг ҳарактерини очиб беришда принциплар асосий ўрин эгаллайди», дейди. У муסיқий таълимдаги бир нечта принципларни йўналишларга ажратади:

1. Фалсафий-эстетик йўналиш (... Муסיқий таълим да инсонпарварлик қараши; бола шахсини санъат билан мулоқотда ўз-ўзини баҳолаши...).
2. Муסיқашунослик йўналиши (... халқ, миллий ва замонавий муסיқа бирлигига таяниш; муסיқа жанрлари ва уларнинг ҳаёт билан боғлиқлигига таяниш; тинглаш, ижро этиш, ижод этиш фаолият асоси сифатида...).
3. Бадиий-психологик йўналиш (... Муסיқий таълимда онг ва тафаккур бирлигига таяниш...).
4. Бадиий-дидактик йўналиш (... Муסיқий таълим -тарбия бирлиги, изчиллик ва тизимлилик, илмийлик, муסיқий таълим натижалари мустақамлиги...).
5. Муסיқий педагогик йўналиш (... образлилик ва бутунлик, муסיқий-педагогик мақсад ва воситалар алоқадорлиги, бадиийлик ва технология бирлиги...)

Олий муסיқа таълими мазмунида ихтисослик ўқув предметларининг вазифаси танланган касб ва ихтисосликлар бўйича зарур ва етарли даражадаги билим, хатти-ҳаракат усуллари (кўникма ва малакалар) ва шахсий

фазилатларни шакллантириш масалалари назарда тутилади. Машғулотларни ташкил этиш ва ўтказиш, талабаларнинг мустақил ишларини ҳамда ўқув предмети бўйича тўғарак ишларини ташкил этиш ва меъёрлаш, таҳсил олувчиларнинг фаол ўқув-билиш фаолиятларини таъминлаш йўлларини аниқлаш, таълим-тарбия методларини танлаб амалга жорий этиш, ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаб, баҳолаш каби масалаларда методика ўқув предмети мансуб бўлган фанга нисбатан кўпроқ дидактика ва педагогик психологияга таянади. Лекин, таълимнинг қўйидаги муҳим бир масаласи мавжуд-ки, бир томондан, энг аввало, методика ўзи тегишли фанга, иккинчи томондан педагогик психологияга таянади. Бунда сўз ўқув предметининг асосини ташкил этувчи тушунча (ибора)лар ва назарий концепцияларни шакллантиришнинг ўзига хос жиҳатлари ҳақида бормокда: чолғу ижрочилиги, хонандалик, сольфеджио, гармония, мусиқий асарлар таҳлили ... кабилар.

Президентимизнинг 2011 йил 20 майдаги «Олий таълим муассасалари моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори Олий таълим муассасаларини модернизациялаш, уларнинг замонавий ўқув ва илмий лаборатория жиҳозлари билан таъминлаш, таълим жараёнларини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш, илғор педагогик технологиялар ҳамда ўқитиш шакллари жорий этиш, ўқитувчи кадрлар меҳнатини рағбатлантиришни кучайтириш асосида иқтисодий соҳа ва тармоқларида талаб қилинадиган олий маълумотга эга мутахассисларни тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш мақсадларини қамраб олган.

Ҳар бир жамиятнинг ривожланишида таълим тизимининг ривожланиши энг муҳим рол ўйнайди. Шундай экан, ривожланган жамият куриш йўлидаги устозларнинг саъй ҳаракатлари ҳам таълим тизимининг сифат босқичини юқори савияда босиб ўтиб, таълим самарадорлигини оширишга қаратилган. Таълим жараёни жадал ривожланиб бораётган бугунги кунда асосий мазмун берувчи яна бир тизим “Устоз-шогирд” тизимидир. Бугунги кунда мустақил фикрловчи, ишонч-эътиқодли шогирдларни тарбиялашда ва замон талабига мос кадрлар етказиб беришда бу тизим алоҳида ўринга эгадир.

“Биз олдимизга қандай вазифа қўймайлик, қандай вазифани ечиш зарурияти туғилмасин, гап охир-оқибат барибир кадрларга бориб тақалаверади. Муболағасиз айтиш мумкинки, бизнинг келажагимиз, мамлакатимиз келажаги, ўрнимизга ким келишига ёки бошқачароқ айтганда, қандай кадрларни тайёрлашга боғлиқдир” — деган эди Президентимиз И.А.Каримов.

Дарҳақиқат, ҳар бир машғулот мазмунининг кенглиги ва чуқурлиги унинг давлат талабларига мувофиқлиги, шогирдларнинг таълим

технологиялари ва методиканинг тўғри усулини танлаши ва ундан унумли фойдаланишни талаб этади. Фикримиздан келиб чиққан ҳолда, устоз — шогирд тизими самарадорлигининг ортиб боришини жадаллаштиримиз зарур. Бу самарадорликни эса, устоз-шогирд тизимида инновацион таълим технологиялари орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Чунки, шогирд устозидан ўзади, деган халқ ибораси ҳам бежиз эмас, албатта.

Машғулот турлари, шакллари. Кейинги вақтларда модулли таълим тизимида комплекс ёндашув тамойили кучайиб бормоқда. Унда турли шакл, усуллар мослаштирилган ҳолда жойлаштирилмоқда. Бугунги кунда аралаш таълим инновация сифатида кириб келмоқда.

Деклан Берн "blended learning" (аралаш таълим) ҳақида шундай дейди-ушбу таълим бой педагогик тажрибадан самарали фойдаланишга қаратилган. Бундай ёндашув ахборотни тақдим этишда турли методикалардан фойдаланишни, таълимни ташкил этишда ва таълим жараёнида ахборот технологиялари, индивидуал ва гуруҳларда анъанавий фаолиятни ташкил этишга асосланиши мумкин. Бундай турлича ёндашув талабани чарчатмайди ва ўқишга бўлган мотивларини кучайтиради. Асосий масала танланган методикаларнинг ўзаро муттаносиблигини таъминлаш ва кам ҳаражат асосида юқори самарадорликка эришиш ҳисобланади.

Аралаш таълим кўпроқ тренингларни ташкил этишни талаб этади. Тренингларни ташкил этишда қуйидаги босқичларга эътибор қаратиш лозим:

1. Тайёргарлик босқичи.
2. Мақсадларни аниқлаб олиш босқичи.
3. Тренингни ўтказиш босқичи.

Бугунги кунда blended learning таълими деганда кундузги анъанавий таълим ва масофавий таълимнинг элементларини комбинацияси ҳам тушунилмоқда. Бу тизимда ўқитувчи таълим марказида қолади ва интернет имкониятларидан кенг ва самарали фойдаланди. Айтиш жоизки, ахборот технологияларининг таълим тизимидаги ахамияти беъқиёс, тобора унинг янги кўринишлари таклиф этилмоқда. Таълим тизимига ушбу технологияларнинг кириб келиши тарихига назар ташласак.

XVIII аср охирида Европада, мунтазам равишда фаолият кўрсатувчи ва кўпчилик аҳоли учун имкониятли бўлган почта алоқасининг жорий қилиниши натижасида “корреспондентлик ўқуви” пайдо бўлди. Талабалар почта орқали ўқув материаллари олар ва ўқитувчилар билан ёзма алоқа олиб борардилар ҳамда илмий иш шаклида ёки ишонч билдирилган шахсга имтиҳон топширардилар. Россияда бундай шакл XIX аср охирида пайдо бўлди. XX аср боши технологияларнинг жўшқин ривожланиши радио ва телевидениенинг пайдо бўлиши масофавий ўқитиш усуллариغا янги ўзгаришлар киритди.

Бундай технологияларнинг кириб келиши жамият ҳаётининг кескин ўсиши билан боғлиқ бўлиб, талабалар аудиторияси бир неча юз баробар ошиб кетди. XX асрнинг 50-йилларидан ўқув-телекўрсатувлар ташкил қилина бошлади. Бироқ телевидение ва радиода олиб борилаётган бундай ўқув машғулотларининг жиддий камчилиги мавжуд эди, яъни талабада қайтарув алоқа олиш имкониятлари мавжуд эмас эди. 1969 йил Буюк Британияда жаҳонда биринчи бўлиб масофавий таълим университети очилди. Университет "Буюк Британия очик университети" деб номланди. Унинг бундай номланишининг сабаби, машғулот аудиторияларига тез-тез бориш зарурияти бўлмаган ҳолларда, юқори бўлмаган ҳақ ҳисобига масофавий билим олиш имкониятларини очиш эди.

Хорижий мамлакатларда масофавий ўқитиш дастурлари асосида фаолият юритувчи машҳур университетлар вужудга келди. Жумладан, University of South Africa 1946. Fern Universitat in Hagen (Германия, 1974). Миллий технология университети АҚШ 1984 (инженер мутахассислиги бўйича дастурлар асосида масофавий машғулотлар олиб борилади)), Хаген очикуниверситети (Германия), ИНТЕС коллеж Кейптаун (ЮАР), Испания масофавий ўқитиш миллий университети, Британия очик университетининг очик бизнес мактаби, Австралия ҳудудий ахборот тармоғи ва ҳоказолар. Масофадан ўқитиш таълимининг оммавийлашувида Интернет ("on-line")нинг роли, телекоммуникацияларнинг ўрни, барча инсонларнинг Интернетга баробар очик ташрифи учун йўлак WWW (Web) технологиясини яратган олим Тим Бернерс Лининг хизмати бекиёсдир. Ҳозирги кунда масофавий таълим АҚШда мукамал шаклланган бўлиб, унинг вужудга келиши 1970-йиллар охирига бориб тақалади. Дунёда интерактив таълим олишнинг кўплаб базалари вужудга келяпти. Жумладан, Британия очик университетига қарашли масофавий таълим умумжаҳон марказининг маълумотлар базасини мисол қилиб келтириш мумкин. Дистант услубида Халқаро Кенгаш фаолият кўрсатяпти, "D – Learning" – масофавий таълим олаётган тингловчиларнинг сони тобора ортиб борапти. Ўтган асрнинг 80-йиллари охирида шахсий компьютер имкониятларининг ошиши ўқитиш тизимини соддалаштириш ва автоматлаштириш билан боғлиқ янги имкониятларни вужудга келтирди. Компьютер ўргатувчи дастурлар ҳар хил ўйинлар шаклида пайдо бўлди.

XXI аср компьютерлари ва Интернет масофавий ўқитишнинг тезкорлик ва соддалаштирилган тартибда кенг тарқалишига имкон берди. Интернет радио ва телевидениега нисбатан жуда катта силжишларга олиб келди. Ҳар қандай талаба билан у қаерда жойлашганлигидан қатъи назар мулоқотга киришиш ва қайтарув алоқага киришиш имкониятлари пайдо бўлди. Тезкор интернетнинг тарқалиши ўқиш учун "онлайн" семинар

тизимига ўтиш имконини берди ва натижада масофавий ўқитиш тизими вужудга келди. Масофавий ўқитиш жараёнида тингловчиларнинг ҳамма вақт аудиторияда бўлиши талаб қилинмайди. Масофавий ўқитишни амалга оширувчи кўпчилик ўқув муассасаларида умумий машғулотлар ўтказиб келинмоқда, айрим ҳолатларда улар кечки вақт ёки дам олиш кунлари ўтказилади. Бундай машғулотларда тингловчиларнинг қатнашиши шарт эмас, бироқ тингловчиларнинг амалий кўникмаларини шакллантириш учун уларнинг бундай машғулотларда иштирок этиши жуда фойдали ҳисобланади.

Масофавий ўқиш таълим беришда икки асосий ёндашишни изоҳлаб беради – булар кенгайтириш ва трансформация моделларидир. Кенгайтириш моделида ўқитиш технологияси ҳозирги анъанавий усулдан деярли фарқ қилмайди. Трансформация модели ўқитувчи ва тингловчи ҳамкорлиги учун ахборот-коммуникация технологиялари воситаларини ўзида мужассам қилади.

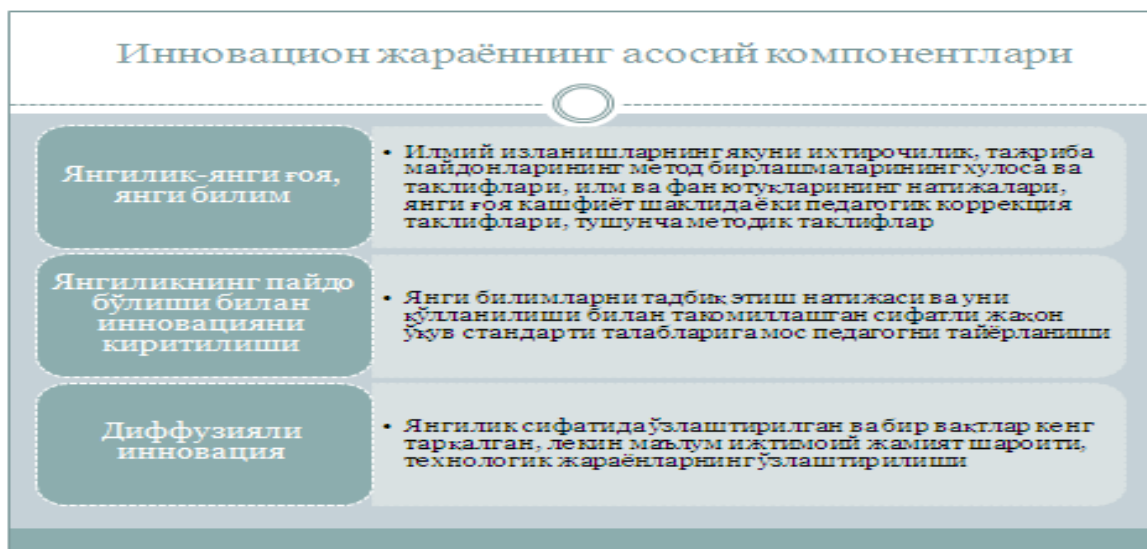
Бугун масофавий таълимнинг яна бир тури «webinar» (1998 йилда бу термин мулоқатга киритилди) технология вужудга келди. Вебинар технология ўқитишни web –технология асосида интерактив ҳолда ташкил этишни назарда тутди. Бу технология нафақат тингловчиларга ахборотни етказди балки, улар билан мулоқатга киришиш (оғзаки, ёзма) имконини яратади, яъни семинар кўринишида фикрларни алмашиш, ўз фикрини баён этиш мумкин. Бошқача қилиб айтганда интернет тармоғи асосида ташкил этилувчи таълим ҳам субъект-субъект парадигмасига ўтмоқда.

Талабаларнинг мустақил фаолиятини самарали бўлиши учун педагогдан турли хилдаги маслаҳатлар тизими талаб қилинади. Шу сабабли педагогик усулларнинг замонавий ёндашувлар кўринишидаги турлари такомиллашиб борди ва бугунги кунда педагогик фаолиятига кўра бир қанча тушунчалар келиб чиқишига сабаб бўлди.

Муסיқа фанлари ўқитилишида замонавий ёндашувлар ҳақида гап кетадиган бўлса, биз қўйидагиларга эътибор қаратишимиз зарур

Муסיқа санъати фанларини ўқитишни замонавий инновацияларни қўллашсиз амалга ошириб бўлмайди.

Инновация (инглизча innovation) - янгилик киритиш, янгиликдир. А.И.Пригожин **инновация** деганда *муайян ижтимоий бирликка - ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги, нисбатан тургун унсурларни киритиб боровчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. Бу инноватор фаолиятидир.*

Тадқиқотчилар (А.И. Пригожин, Б.В. Сазонов, В.С. Толстой, А.Г.Кругликов, А.С.Ахиезер, Н.П.Степанов ва бошқалар) инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишнинг икки ёндашувини ажратадилар: *янгиликнинг индивидуал микросатҳи ва алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларни ўзаро таъсири микросатҳи.*

Биринчи ёндашувда ҳаётга жорий этилган қандайдир янги ғоя ёритилади.

Иккинчи ёндашувда алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва оқибат натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллашдир.

Олимлар инновацион жараён микротузилмасини таҳлил қилишда ҳаётнинг даврийлиги концепциясини фарқлайдилар.

Бу концепция янгилик киритишга нисбатан ўлчанадиган жараён эканлигидан келиб чиқади.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараёни схемаси берилади. У куйидаги босқичларни қамраб олади:

1. *Янги ғоя тузулиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у кашфиёт босқичи деб ҳам юритилади.*
2. *Ихтиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.*
3. *Яратилган янгиликни амалда қўллай билиш босқичи.*
4. *Янгиликни ёйиш, уни кенг тадбиқ этиш босқичи.*
5. *Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.*
6. *Янги муқобиллик асосида, алмаштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасини қисқартириш босқичи.*

В.А.Сластенин янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўналтирилган янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалар билан қондириш деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С. Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга янгилик киритишни оддий ишлаб чиқиш киритилади. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга тааллуқлидир.

Иккинчи шаклга янгиликни кенг кўламда ишлаб чиқиш тааллуқлидир.

Педагогик инновацияда "янги" тушунчаси марказий ўрин тутди. Шунингдек, педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

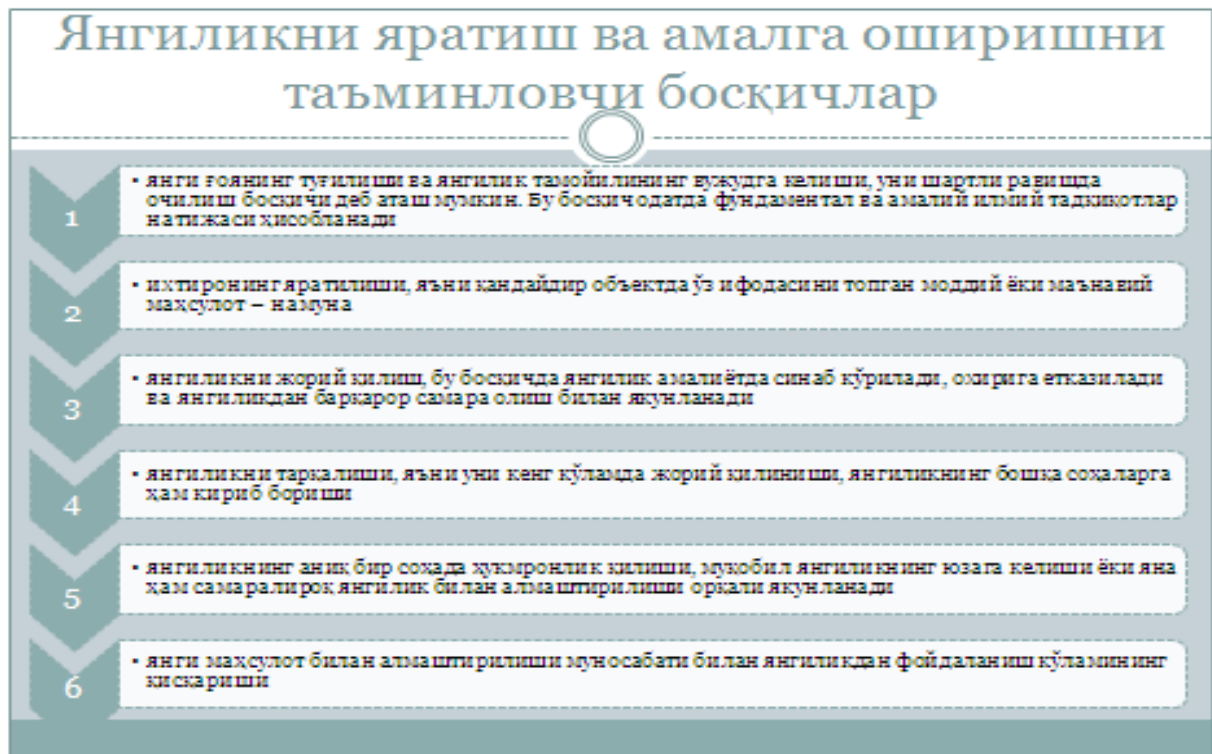
Янгилик киритиш ҳам ички мантиқ, ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини ифодалайдиган динамик тизимдир.

Хусусий янгилик В.А. Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгиланишни кўзда тутди.

Мураккаб ва прогрессив янгиланишга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси **шартли янгилик** ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик конкрет объектда янгиликнинг фойдаланиши билан белгиланади.

Субъектив янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

В.И. Загвязинский **янги** тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги **янги** бу фақатгина ғоя эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлари мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлари бўлиб, ўзгариб турувчи шароитда ва вазиятда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишнинг илғор бошланмаларини ўзида акс эттиради.

Р.Н.Юсуфбекова **педагогик янгиликка** ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмуни сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н.Юсуфбекова *инновацион жараён тузулмасининг уч блокани фарқлайди:*

Биринчи блок - педагогикадаги **янгини** ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янги, педагогик янгиликнинг таснифи, янгини яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, янгининг уни ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлиги, анъана ва новаторлик, педагогикадаги янгини яратиш босқичлари киради.

Иккинчи блок - янгини идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгини баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги.

Учинчи блок - янгидан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгини тадбиқ этиш, фойдаланиш ва кенг жорий этиш қонуниятлари ва

турларидир. М.М.Поташникнинг инновация жараёнлари талқинлари киши эътиборини ўзига тортади. У инновация жараёнининг қуйидаги тузилмасини беради:

- фаолият тузилмаси - мотив - мақсад - вазифа - мазмун - шакл - методлар - методика компонентлари йиғиндиси;
- субъектив тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- сатҳий тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- мазмун тузилмаси - ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув (ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқилиши ва ўзлаштирилиши;
- босқиччиликка асосланган ҳаёт даврийлик тузилмаси – янгиликнинг пайдо бўлиши - илдам ўсиш - етуклик – ўзлаш тириш - диффузия (сингиб кетиш, тарқалиш) – бойиш (тўйиниш) – қолоқлик - инқироз – иррадиация(алданиш) – замо навийлаштириш;
- бошқарув тузилмаси - бошқарув ҳаракатларининг 4 та турининг ўзаро алоқаси: режалаштириш - ташкил этиш - раҳбарлик қилиш - назорат қилиш;
- ташкилий тузилма - диагностик, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, татбиқ этувчи.

Инновация жараёни таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Педагогикага оид адабиётларда инновацион жараёни кечишининг 4 та асосий қонуниятлари фарқланади:

- *педагогик инновация муҳитининг аёвсиз бемаромлик қонуни;*
- *ниҳоят амалга ошиши қонуни;*
- *қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни;*
- *педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонуни;*

Аёвсиз бемаромлик қонунида педагогик жараён ва ҳодисалар тўғрисидаги яхлит тасаввурлар бузилади, педагогик онг бўлинади, педагогик янгилик баҳоланади ва у янгиликнинг аҳамияти ва қимматини кенг ёяди.

Ниҳоят амалга ошиш қонуни янгиликнинг ҳаётийлиги бўлиб, у эрта ё кеч, стихияли ёки онгли равишда амалга ошади.

Қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни шундан иборатки, унда педагогик инновация фикрлашни бир қолипга тушириш ва амалий ҳаракатга ўтиш тенденциясига эга бўлади. Бундай ҳолатда педагогик қолип (стереотип) қолоқликка, бошқа янгиликларнинг амалга ошиш йўлига тўсиқ бўлишга мажбур бўлади.

Педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонунининг моҳияти шундаки, унда янгилик янги шароитларда қайта тикланади.

Педагогик инновация тадқиқотчилари инновация жараёнининг икки типини фарқлайдилар:

Инновациянинг биринчи типи стихияли ўтади, яъни инновацион жараёнда унга бўлган эҳтиёж ҳисобга олинмайди, уни амалга оширишнинг барча шарт шароитлари тизими, усуллари ва йўлларига онгли муносабат бўлмайди.

Инновациянинг иккинчи типи онгли, мақсадга мувофиқ, илмий асосланган фаолият маҳсулидир.

Олий мактабдаги инновацион жараёнлар В.А.Сластенин, М.М.Левина, М.Я.Виленский ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган.

Олий мактаб инновацион жараёнлари негизида қуйидаги ёндашувларни белгилаш мумкин:

- *маданиятшунослик жиҳатидан (инсонни билишнинг устувор ривожланиши) ёндашув;*
- *шахсий фаолият жиҳатидан (таълимдаги янги технологиялар) ёндашув;*
- *кўп субъектли (диалогик) ёндашув, касбий тайёргарликни инсонпарварлаштириш;*
- *индивидуал - ижодий (ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро муносабатлари) ёндашув.*

Олий мактабда **инновацион фаолиятнинг субъекти** ўқитувчи, унинг шахсий имконияти ҳисобланади. Бунда ўқитувчи шахсининг ижтимоий-маданий, интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари юксак аҳамиятга молик бўлади.

С.М.Годниннинг ишларида *талабанинг шахсий хислатлари педагогик жараённинг субъекти сифатида ёритилади*. Унга қуйидагиларни киритади: ўқитишнинг ҳозирги ва келгуси босқичлари учун қабул қилинган ўқув - тарбия жараёнининг мақсади, вазифаси ва кўрсатмаларини англай билиш; интеллектуал меҳнатнинг янги тадбирларини эгаллаш; мақсадга мувофиқ касбий ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил таҳсил олиш, қийинчиликларни аъло даражада енга билиш, ўсиш ва мустаҳкам ўрин эгаллашнинг кенгаётган интеллектуал ва касбий имкониятлари, истиқболлари билан қониқиш, ўзининг социал роли функциясини бажаришида фаол муносабатда бўлиш ва ҳоказо.

Инновацион педагогик жараённинг муҳим унсурлари *шахснинг ўз-ўзини бошқариши ва ўзини- ўзи сафарбар қила олиши ҳисобланади*. Унинг энг муҳим йўналишларидан бири **талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш**.

Бундай йўналиш талабаларнинг ўқув ишларини фаоллаштириш, уларнинг касбий ихтисослашишини аниқлаб олиш фаоллигини ўз ичига олади.

Шундай қилиб, инновацион фаолият омиллари назарияси таҳлили унинг энг муҳим йўналиши **гуманистик аксиология** экан деган хулосага олиб келади.

3.2. Профессионал ва ҳаваскор ижрочилик.

Профессионал ижрочилик ўзининг мукамаллиги, ҳар бир куйга оқилона ёндашиши билан ажралиб туради. Мукамаллиги шундаки: ижро пайтида ўзини тутиши, ҳар бир штрих, ҳар бир зарб, ҳар бир парда ўз ўрнида бўлиши; ҳар бир куйга оқилона ёндашишини шундай изоҳлаш мумкин: чолғучи маълум бир куйни ижро этишдан олдин яхшилаб ўрганиб чиқади, куйнинг мураккаб жиҳатлари, пардалари, тарихий келиб чиқиши, руҳиятидан келиб чиқиб, ижодий ёндашади.

Ҳаваскор ижрочилик эса аксинча, сахнада ўзини тутиши, куйнинг баъзи жиҳатлари, унсурларини сезмай ташлаб кетиши, штрих ва зарбларини пойма-пой кетиши, чалаётган куйга хос бўлмаган пардаларини ижро этиши билан фарқланади.

Чолғу ижрочилигида устоз-шогирд анъанаси, тизимининг пайдо бўлиши жуда қадим замонларга бориб тақалади. Буни шундай изоҳлаш мумкин: мусиқа ёки мусиқий чолғулар яралибдики устоздан шогирдга, отадан-ўғилга мусиқа маданиятимиз давом этиб келмоқда. Устозлар мусиқада эришган ўз янгилик ва ютуқларини шогирдларига ўргатиб, бу мақом бўладими, дostonчиликми ёки бошқа бир жанрларми барчасида усто-шогирд анъанаси мавжуд.

Ўзбекистон давлат консерваториясидаги Анъанавий ижрочилик ва анъанавий хонандалик кафедралари айнан қадимий устоз-шогирд анъанасининг замонавий кўринишидир.

Мақом санъати. Мумтоз мусиқани ўргатиш услублари. Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар.

Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишида асосан устоз, яъни профессор-ўқитувчи ва журналистларнинг аҳамияти жуда катта. Бу жараён шундай кечади: дастлаб устоз ижро этади, энг яхши ижрочиларни таъкидлаб, овозли ёзувларидан эшиттиради. Кейин нота мисолида куйни биргаликда таҳлил этади, талаба-шогирдга уйга вазифа этиб куйни ёд олиш топширилади. Навбатдаги дарсда талаба ўзи устоз ёрдамисиз ижро этади, тушунмаган жойларида тўхтаб, айрим жиҳатларини сўрайди. Устоз талабанинг ижросидаги камчиликларини тўғрилайди ва куйни мукамал ижросини таъминлаш учун уйга вазифа этиб, куйни кўп бора чалиб мукамаллаштириш топширилади. Бу жараён куйни катта ёки кичиклиги, мураккаб ва соддалигига ҳам боғлиқ. Бир ёки икки дарсда маълум бир куйни ўрганиши қийин. Устозимиз Ўзбекистон халқ артисти, буюк хизматлари ордени нишондори Турғун Алиматов айтганларидек: “Бир куйни ўрганиш

учун кўп вақт кетмайди, аммо уни чалиш учун, тайёр ижод маҳсулига келтириш учун йиллар керак бўлади”.

3.3. Машҳур чолғучиларнинг ижоди. Улар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.

Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар борасида шундай бир ибора бор: “Таълим берган устозингдан айрилма”. Бу дегани анъанавий ижрочилик борасида, уни ривожлантириш, ўрганишда ўзимизни маҳаллий услубларга тенг келадигани бутун дунёда топилмаса керак. Миллий санъатимизни барча жабҳаларини қайта тиклаш, ўрганиш давлат сиёсати даражасига кўтарилгандир. Ўзимизни маҳаллий услуб, яъни миллий ижрочилик мактаблари устоз-шогирд анъанасига таянган бўлиб, миллий мусикамизда шундай бир унсурлар борки, буни фақат устознинг ижроларидан, доно фикрларидан шогирд баҳраманд бўлмаса, миллий ижрочилик мактабларига хос ижро йўқолиб кетади. Бизни миллатимизга хос анъана ҳам айнан шунда.

Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублари шундай: анъанавий услубда шогирд устозни ёнида юриб, ижроларидан баҳраманд бўлиб, устознинг илхоми келган пайтда куйларни ижросини биргаликда машқ натижасида ўрганилади. Бу услубнинг унумдорлиги ҳам шунда.

Замонавий устоз-шогирд услуби эса устоз ишга келади, унинг кайфияти, ишга лаёқатига ҳеч ким эътибор бермайди. Ўқувчи-шогирд дарсга келиши билан бир соат давомида дарс ўтишга мажбур, чунки бу ўқувчини бу дарсдан кейин бошқа дарси бўлиши мумкин, устоз шогирдини узоқ ушлаб ўтира олмайди. Аммо устоз кайфияти чоғ бўлса, илхоми жўш уриб турган бўлса шогирдининг бахти. У шогирд устозни мукамал ижрочидан, ноёб маслаҳатларидан баҳраманд бўлиши мумкин.

Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари борасида ҳар бир созанда талаба яккама-якка устоз билан машқ қилиши лозим. Ҳар бир талабанинг қизиқиши, қобилиятини устоз созанда дарров пайқаб, ички ҳиссиётидан келиб чиқиб ижро дастурини танлаши керак. Талабанинг характериға мос, қобилиятиға хос куй танланса талаба ижро мукамал бўлишиға эришилади. Агар талабанинг қобилияти зўр бўлиб, берилган куй унинг характериға мос келмаса ёки куй руҳиятиға мос келиб, бу куйни чалиш учун қобилияти ўртачароқ бўлса ҳам ижро мукамал бўлмайди.

Машҳур дирижёр ва мусиқачиларнинг ижоди билан талабаларни таништириб бориш ҳам устоз созанда зиммасидаги вазифалардан биридир.

Ҳар бир куйни ижро этишдан олдин ушбу куйни машҳур ижрочилари, ижрочиларнинг қайси мактаб вакиллари эканлиги ҳақида гапириш устоз учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Бу ижроларни магнит ёзувларини эшитириб, дарс ўтилса нур устига аъло нур бўлар эди.

Чолғу ижрочилигида яратилган янги услубларнинг таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари ҳозирги кунда долзарб вазифалардан биридир. Мазкур вазифа яна устозлар зиммасига юклатилади. Ҳар бир берилган куйни ижрочи устоз кайфияти чоғ пайтида уз услубида ижро этиб, магнит тасмаларига ёзмоғи керак. Ушбу берилган куйни бошқа ижрочилар, бошқа ижрочилик мактаби вакилларини ҳам магнит ёзувларини топиб талаба созандага навбатма-навбат эшиттириб, устоз ижрочилик мактабларини фарқини, ютуқ ва камчиликларини айтиб талабага тушунтирса устоз-шогирд тизимининг замонавий кўриниши бўлади.

Назорат саволлари

1. Анъанавий ижрочиликда устоз-шогирд тизимининг талабаларга фойдаси нимада?
2. Замонавий ва қадимий устоз-шогирд анъанасининг фарқи қандай?
3. Ижро дастури танлашда талабанинг қандай жиҳатларига эътибор бериш лозим?
4. Устоз дарсларга қандай кайфиятда келиши керак?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Р.Юнусов “Мақом асослари” Т.1990 й.;
2. М.Матякубов “Анъанавий ижрочилик услубияти” Т. 2015 й.;

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: Замонавий жаҳон ва миллий вокал санъати йўналишлари. Турли ижрочилик услублари. Мусиқий – луғавий сўзлар. Замонавий метроритмик моделлар.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий авангардизмни ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи тингловчиларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек тингловчилар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга

чўқамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.

3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова**Биринчи гуруҳ учун вазифа.**

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
“Авангардизм” атамаси нимани англатади?		
Авангардизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари ҳақида гапириб беринг.		
Додекофония нима?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Алеаторика методини тушунтириб беринг.		
Арнольд Шёнберг ҳақида сўзлаб беринг.		
Замонавий музиқий композиция услубларини қандай таснифлаш мумкин?		

2-илова**Гуруҳни баҳолаш жадвали.**

Гуруҳ-лар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

2-амалий машғулот: Машғулот турлари, шакллари. Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замонавий методикаси. Очiq дарсларни ўтказиш ва дарсларни таҳлил қилиш методикаси.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида муסיқий авангардизм оқимида - Додекофония, Сонорика, Пуантилизм, Алеаторика, Минимализм каби муסיқий композиция тузиш методлари; замонавий муסיқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди; услублар плюралиزمi; муסיқий тил эволюцияси ва унинг шакл, муסיқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсирини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Ўзбекистон композиторлари ижодида замонавий шакл ва услублар. Композитор ва фольклор. Шарқ ва Ғарб муסיқасининг интеграцияси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни таркатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

- Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.
- Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.
- Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.
- Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.
- Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.
- Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.
 - кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
“Пуантилизм” атамаси нимани англатади?		
К.Пендерецкий ҳақида гапириб беринг.		
А.Шнитке ким?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Минимализм методини тушунтириб беринг.		
Р.Шчедрин ҳақида сўзлаб беринг.		
Тоналлиги бўлмаган мусиқани қандай таснифлаш мумкин?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					

2-гуруҳ					
---------	--	--	--	--	--

3-амалий машғулот: Илғор хорижий тажрибалар асосида дарсларни ташкил этиш услубиёти. Мусиқа фанларини ўқитишда “Устоз-шогирд” анъаналари.

Ишдан мақсад – Хорижий давлатларда вокал мактаблар. Вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданияти. Кадрлар тайёрлаш бўйича илғор хорижий тажрибалар. Вокал ижрочилигида замонавий техник воситалар. Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар. Хонандалиқда маҳаллий услублар. Таълим тизимида хорижий давлатларда вокал мактаблар; вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданиятини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргалиқда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.
 - кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Вокал мактаблар деганда нимани тушунасиз?		
Италян вокал хонандаларидан кимларни биласиз?		
Мақом ижрочилиги ҳақида фикр билдириш.		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Замонавий хонандалик мактаблари ҳақида қандай фирклар билдира оласиз?		
Ўзбекистон вокал мактабларининг ёрқин вакиллари кимлар?		
Замонавий эстрада-жаз хонандалиги ҳақида фиркларингиз.		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали

Гуруҳ-лар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

4-амалий машғулот: Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш методикаси. Ихтисослик фанларини ўқитишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар ва мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Таълим тизимида мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар; репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалаларини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Таълим тизимида машҳур дирижёр ва мусиқачиларнинг ижоди; машҳур чолғучилар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалаларини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Ҳаваскорона ижро тушунчаси нимани англатади?	Ҳаваскорона ижро ҳар тарафлама содда, мукамал бўлмаган ижро тушунилади, сахнада ўзини тутиши, куйнинг баъзи жиҳатлари, унсурларини сезмай ташлаб кетиши, штрих ва зарбларини пойма-пой кетиши, чалаётган куйга хос бўлмаган пардаларини ижро этиши билан фарқланади.	Оддий ижро.

<p>Профессионал ижрочилик ҳақида гапириб беринг</p>	<p>Профессионал ижрочилик ўзининг мукамаллиги, ҳар бир куйга оқилона ёндашиши билан ажралиб туради. Мукамаллиги шундаки: ижро пайтида ўзини тутиши, ҳар бир штрих, ҳар бир зарб, ҳар бир парда ўз ўрнида бўлиши; ҳар бир куйга оқилона ёндашишини шундай изоҳлаш мумкин: чолғучи маълум бир куйни ижро этишдан олдин яхшилаб ўрганиб чиқади, куйнинг мураккаб жиҳатлари, пардалари, тарихий келиб чиқиши, руҳиятидан келиб чиқиб, ижодий ёндашади.</p>	<p>Мукамал ижро.</p>
<p>Анъанавий ижрочилик нима?</p>	<p>Анъанавий ижрочилик соҳаси қадим мусиқий санъатимиз борасида чуқур изланишлар олиб бориб, устоз-шогирд тизими орқали бизгача етиб келган мусиқий асарларни асл ҳолича ижро этиш, уч воҳа мақомларини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш ва моҳирона ижро этиш билан шуғулланади.</p>	<p>ЎзДК анъанавий ижрочилик кафедраси ва шу йўналиш бўйича ижод қиладиган созандалар</p>

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
<p>Мақом ижрочилигининг субъектлари ва объектларини тушунтириб беринг.</p>		
<p>Анъанавий ижрочиликнинг йиқналишлари ҳақида сўзлаб беринг.</p>		
<p>Анъанавий ижрочиликда ўқитиш услубларини қандай таснифлаш мумкин?</p>		

Гурухни баҳолаш жадвали.

Гурух-лар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гурух аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс. Педагогика бўйича яратилган адабиётларни ўрганиш шунинг кўрсатдики, уларда —Таълим жараёни тушунчасининг моҳияти турлича ёритилган.

Таълим жараёни – бу:

1. Ўқувчиларга билимларни бериб, уларда кўникма, малакаларни бериш орқали у ёки бу даражада уларнинг ўзлаштирилишини таъминлаш (ўқитиш)га қаратилган фаолият.

2. Ўқувчилар томонидан БКМнинг ўзлаштирилиши (ўқиши)ни таъминловчи жараёнини бошқаришга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти (чунки ўқитиш ва ўқитиш – таълимнинг ўзаро алоқадор ва ўзаро шартланган томонларидир).

3. Ўқитувчининг ўқувчилар томонидан БКМни онгли ва пухта ўзлаштирилишига йўналтирилиб, бу жараёнда билимларнинг мустаҳкамланиши, ақлий ва жисмоний меҳнат маданияти элементларини ўзлаштириш, дунёқарашни бойитиш ва ўқувчилар хулқ-атворининг шаклланишини таъминловчи раҳбарлиги ва ҳаракатларининг изчиллиги.

4. Ўқувчиларнинг ўқитувчи раҳбарлигида БКМни ўзлаштириш, қобилиятларини ривожлантириш ва дунёқарашларини шакллантиришга қаратилган фаол билиш фаолияти.

Саволлар:

1. Улардан қайси бири таълим жараёнининг моҳиятини тўла ёритади?
2. Фикрингизни қандай асослайсиз?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

—Педагогика фанига оид бир неча манбалар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил) ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Мазмунига кўра барча таърифлар ҳам таълим жараёнининг моҳиятини ёритишга хизмат қилади. Бироқ, муайян фан ҳар бир категория бўйича ўзининг аниқ терминологиясига эга бўлиши, тушунчалар воқеа, ҳодиса ёки жараённинг умумий тавсифини, объект ва предметларга хос муҳим белгиларни ёритишга хизмат қилиши зарур.

2. Келтирилган таърифлар асосида тегишли жараёнга хос умумий тавсифлар негизида тушунчани қуйидагича шарҳлаш мақсадга мувофиқ: таълим жараёни – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ташкил этилган ҳолда илмий билим, уларни амалиётда қўллаш кўникма, малакаларини ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

2-кейс.

Биринчи синфда ўқиётган Дилшод шеърни ифодали ўқиб бергани учун —беш баҳо олди. Ўқитувчи уни бунинг учун мактади. Дилшод уйга қайтгач, шошганича, бу хабарни ойисига айтди. У, ҳатто, ўзи ёд олган шеърни ойисига ҳам ўқиб бермоқчи бўлди. Аммо, ойиси Дилшоднинг хабарини совуққонлик билан тинглади ва ўғлига қайрилаб ҳам қарамасдан деди:

- Беш олдингми? Жуда соз, баракалла, - энди овқат тайёрлашимга халақит бермагин-да, ўйнаб кел!

Дилшод тушлик ҳам қилмай кўчага чиқиб кетди.

Саволлар:

1. Вазиятни қандай баҳолайсиз?
2. Дилшоднинг онаси тарбиянинг қайси тамойилларига зид иш қилди?
3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига қандай таъсир ўтказди.

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

- Педагогика ва
- Психологияга оид адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқланг.
3. Аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган, энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил) ни ажратинг.
4. Ана шу тамойил (тамойиллар) асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил) ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган тарбия тамойили (иккита тамойил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Ниҳоятда ёқимсиз вазият. Онаси Дилшоднинг мактабга қандай бориб келганлиги билан ҳам қизиқмади.
2. Дилшоднинг онаси тарбияда боланинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиш, тарбия жараёнида рағбатлантириш тамойилларига зид иш қилди.
3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига салбий таъсир ўтказди, аста-секин унда кўрслик, бефарқлик, ўз-ўзини паст баҳолаш, ўзига ва атрофдагиларга ишонмаслик каби хислатлар шаклланади.

3-кейс.

1. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шаклларни аниқлаш.
2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали методларни танлаш.
3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришга хизмат қилувчи тарбия воситалари белгилаш.

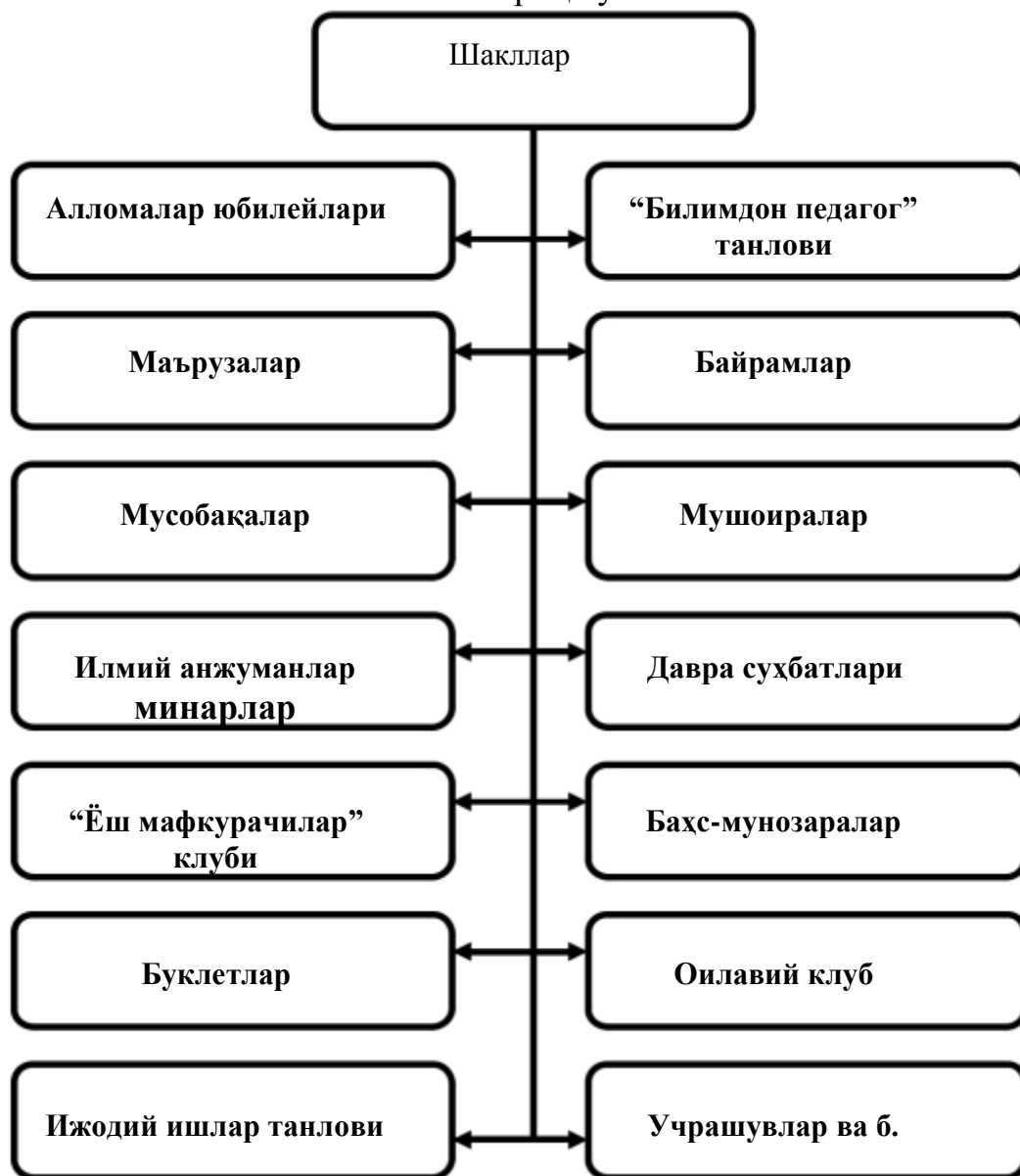
Тингловчилар учун методик кўрсатмалар

1. Тегишли адабиётлардан шакл, метод ва восита тушунчалари қандай маъно англатишини ёдга олинг.
2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари ва шахс маънавиятини шакллантириш жараёнларининг моҳиятини чуқур ўрганинг.
3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситалар аниқланг.
4. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситаларини тизимлаштиринг.
5. —Кўзгамаъл методи ёрдамида оила тарбиясининг талабалар маънавиятини юксалтиришдаги самарали шакл, метод ва воситалари асосида плакат ишланг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил) ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими
1-топшириқ бўйича

VI. ГЛОССАРИЙ

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Модулли технологиялар	Энг замонавий технология бўлиб, модуль блокларидан ташкил топган ахборотни тизимли равишда қайта ишлаш ва таҳлил қилишга, талабанинг мустақил фаолиятига асосланган яхлит жараён.	Module technologies – the most contemporary technology, module consists of blocks it's process of student's self education which is based on analysis systematically process of information.
Модуль	мазмуний ва мантиқий яқунга эга бўлган, дидактик жиҳатдан ишлаб чиқилган, натижага қаратилган, кириш ва чиқиш назоратларидан иборат бўлган бирликдир.	Module – has content and logical ending, produced by didactic way, interested in result, entry and exit test units.
Модуль дастур	бир фан доирасидаги модуль блокларининг йиғиндиси бўлиб, эришиш лозим бўлган дидактик мақсад, қўлланиладиган усуллар ва воситалар йиғиндисидир.	Module curriculum-it in total collection of blocks of a particular area of a subject, and means and ways which are used to gain for didactic purpose.
Ўқув модули	нисбатан мустақил, мантиқий яқунга эга бўлган ўқув курсининг бўлагидир. У ўқув-услубий таъминотдан назарий ва амалий қисмлардан, топшириқ ва жорий ҳамда якуний назорат каби қисмлардан иборат	Curriculum module-comparatively independent, a part of a course which has logical ending. It comprises theoretical practical parts of curriculum, which have tasks, current and final tests.
Тьютер	(лот. <i>tutorem</i> – маслаҳатчи) фаолияти талабаларга ўқув жараёнига мослашиш, вужудга келувчи айрим саволларга жавоб топишга ёрдамлашишга қаратилган.	Tutor-(latin-tutorem-counsellor) activity is to facilitate solutions of some problems and adaptation of students to teaching process.

Эдвайзер	(advisor - қадимги француз сўзи “avisen”, “ўйламоқ” сўзидан олинган) якка ҳолда диплом иши, курс ишини ишлаб чиқиш, илмий тадқиқот олиб бориш, якка дастурларни ишлаб чиқиш жараёнида маслаҳатчидир.	Advisor (ancient French word “avisen ” which taken from the word,to think)-who of reseach or diploma and course activities
Фасилита тор	(ингл. facilitator, лот. facilis — “енгил, қулай” деган маънони билдиради) фасилитаторгурухларда фаолиятни ташкил этишда кўмаклашади.	Facilitator-(inglish. Facilitator, latin facilis gives the meaning “light, convenient”) facilitator assists to form group activities.
Модератор	(лот. moderor — меъёрлаш тираман, текшираман) қабул қилинган қоидаларга амал қилишни текширади, талабаларнинг қобилиятларни очилишига, билиш фаолиятини активлаштиришга ёрдам беради.	Moderator-(Lat.moderor-normalization, check)checks activation of learning activity and forming of students abilities and abide accepted rules.
Супервизор	қуйидаги тўрт вазифани бажаради: ўқитувчи сифатида ўргатади, фасилитаторлик, маслаҳатчи, эксперт вазифани бажаради.	Supervisor-does 4tasks, teaches as a teacher facilitator,advisor and expert.
Супервизия	ўзаро муносабатлар тизими бўлиб, супервизор томонидан касбий фаолиятга оид бошқа мутахассисга маслаҳатлар беришни кўзда туттади.	Supervision-gives advice to other specialists on their professional, activities and interrelation system.
Кредит (зачет бирлиги)	ўлчов бирлиги бўлиб, талабанинг аудиторияда ва мустақил ўқув фаолиятини, баҳолайди (ўқув юкламасини).	Kredit (standard units) it is a unit of dimension which is assissted independent curriculum activity of a student in the room.
Рейтинг баҳолаш тизими	жорий, модулли ва семестр назоратида талабанинг бажарган ўқув фаолиятини ва эгаллаган	Assessment system-it is point of system as the scorethe skills and knowledge of students

	билимлари ва шаклланган кўникма, малалкаларини баллар кўринишида баҳолаш тизими.	which formed during the academic activity in current, module and semester.
Рейтинг (рейтинг баҳоси)	талаба эришган даражасини сифатини баҳоловчи балл тизими.	GPA-score of system which learner's obtained quality level the quality of level of knowledge assessment system.
Креативлик	термини англия-америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлди. У индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилияти, хислатини билдиради.	Creativess-appeared in the 60s America psychology and termin England to create new conception and form new abilities and qualities (characteristics)
Креатив таълим	бу таълим олувчининг ижодий қобилиятини ривожлантиришга, такомиллаштиришга йўналтирилган таълим бўлиб, у таълим олувчидаги яратувчанлик, бунёдкорлик қобилиятларини ўстиришга хизмат қилади.	Creative learning-this education is directed (trend) to perfection of development creative abilities of a learner and services to rise the abilities of creative ness and to produce something new or a work of art.
Муаммоли таълим	илмий билишни ривожлантиришга асосланган таълим шакли бўлиб, муаммоли вақтнинг яъни, жамият ривожланиши жараёнида билиш ва билмаслик ўртасида объектив равишда вужудга келадиган вазият.	Problematic learning- it is based on to develop scientific learning,problematic time,it is a sitivation which appear between knowledge and ignorant in the process of development society.
Transferancy	бу ECTS (European Credit Transfer System) тизимида хоҳлаган шахс ёки ташкилотнинг тўсиқсизкиришига шарт - шароит яратиш.	Transferancy-ECTS(European Credit, Transfer System)- creation entry facilities for any person or organization to this system without any challenges.

Синтез	элементлардан, бўлимлардан янгиликка эга бўлган яхлитликни яратиш кўникмасини англатади.	Syntheses-expresses totally creation skill which combined elements and units.
Технология	юнонча “tehne”, яъни “маҳорат”, “санъат” ва “logos” – “фан”, деган сўзлардан олинган. Унинг ёрдамида манбаларда сифат ўзгаришлар рўй беради. Технология - бирор ишда, маҳоратда, жараёнда, санъатда қўлланиладиган йўллар, услублар тўпламидир (талқинли луғат).	Technology-greek word which derived from “tehne e i”, “competence”, ”art” and “logos”-“science” with the help it quality changes of sources will happen. Technology-collection of using ways and methods in the competence, process and art.
Масофали таълим	масофада туриб ўқув ахборотларини алмашиш воситаларига асосланувчи махсус ахборот таълим муҳити ёрдамида таълим хизматлари тўпламидан иборат.	Distance learning it is collection of education services with the help of exchanging academic information based on special info ration environment from a distance
Blended learning	(аралаш ўқитиш)	Blended learning (interference teaching)
Вебинар	маъруза, семинар ёки конференция Интернет орқали бир вақтда ҳозир бўлган талабалар билан аудио видео билан жонли олиб борилади.	Vebinarreport seminar or conference.It is conducted with lively audio visual through the internet.
Эвристик методлар	эвристик методи ўқитувчилардан ижодий хусусият касб этувчи юқори даражадаги билиш фаолиятини ташкил эта олиш кўникма ва малакаларига эга бўлишни тақозо этади. Бунинг натижасида ўқувчилар мустақил равишда янги билимларни ўзлаштира оладилар.	Evrisk methods- it requires to organize high level oof knowledge skills from students.As a result of it learners will obtain new knowledge independently.

VII. АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фааровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3920-сон Қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли [Фармони](#).
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли

Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

16. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

17. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

18. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

19. Габитова А. Минимализм в музыке Т., 2007.

20. Ижрочилиги тарихи” Т., «Муסיқа» 2007 й.

21. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

22. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

23. Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века М., 2015.

24. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

25. Назайкинский Е. Жанр и стиль в музыке – М, 2003.

26. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-00830_2017.pdf.

27. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf.

28. Ражабов И. “Мақомлар”. «SAN,AT» нашриёти Т., 2006 й.
29. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.
30. Узбекская музыка на стыке столетий (XX-XXI вв.), проблемы (коллективная монография). Ташкент, 2008.
31. Хакназаров З. – О дирижировании, Т., 2011, изд-во “Musiq”.
32. Andrew Paquette. An Introduction to Computer Graphics for Artists.- Springer Publishing Company, Incorporated, USA 2013.
33. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
34. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
35. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
36. Mitchell. H.Q. , Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
37. Mitchell. H.Q. “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
38. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
39. The Techniques Orchestral Conducting by Ilya Musin. (Translated by Oleg Proskurnya), Edwin Mellen Press Ltd, 2014, USA.

IV. Интернет сайтлар

40. <http://edu.uz>
41. <http://prezedent.uz>
42. <http://madaniyat.uz>
43. <http://mygov.uz>
44. <http://lex.uz>
45. <http://bimm.uz>
46. <http://ziyonet.uz>
47. <http://www.dsmi.uz>
48. <http://www.artsait.ru>
49. <http://belcanto.ru/>
50. <http://music.edu.ru/catalog> .
51. <http://artyx.ru/>